

TANULMÁNYOK

Bárth Dániel

Asszonyavatás

A magyar népszokásokkal foglalkozó néprajzi szakirodalom alapvetően kétféle asszonyavatási szokást tart számon: a frissen házasodott újasszony, illetve a gyermekágyból fölkelte anya templomi megáldását.¹ A 19-20. századi néprajzi szokásleírások alapján megállapítható, hogy mindkét szokás általánosan elterjedt volt a magyar nyelvterületen. A kétféle asszonyavatási szokás közül az utóbbi, az anyák szülés utáni templomi megáldásának szertartása képezi jelen dolgozat tárgyát.

A szülést követő asszonyavatás liturgikus szokásának latin nevét (*Introductio*² v. *Benedictio mulieris post partum*) leginkább *avatásként*, *egyházkelőként* fordították magyarra.³ Az összefoglaló szakirodalom leírása szerint a 19. század utolsó harmadában még általános szokás volt, hogy az anyák első útja 1-6 héttel a szülés után a templomba vezetett, ahol papi áldásban részesültek. Általában a bábaasszony vagy valamelyik asszonytársuk kísérte el őket a szertartásra. A népi hiedel-

¹ MNL I. 149-150.

² Az *introductio* kifejezés már a középkori latinságban rendelkezett 'szülés utáni asszonyavatás' értelmű jelentéssel: „Alibi introduci dicuntur mulieres de puerperio in ecclesiam per curatum... Unde *Introductionalia*, quod de occasione plebano solvitur.” – Du Cange 1885: 406.; „In multis locis Copulae, Baptismatae, aut Introductiones non peractae” – Bartal 1901: 176.; Az *introductio* kifejezést később a *benedictio*val felváltva használták az egyházi latinban. Sok esetben értelmező szavakkal kiegészítve („mulieris post partum”, „puerperae” stb.) jelennek meg a forrásokban, ami az újasszony esküvő utáni avatásától való megkülönböztetés szándékának tudható be.

³ E kifejezések mellett jónéhány egyéb változat is létezik: *avató*, *kiavatódás*, *anyaavatás*, *kiszabadulás*, *kieresztés*, *beavatás*, *kimenés*, *egyházról vagy egyházhó kimenés*, *kiavatás*, *egyházkelő* stb. Az asszonyavatás szokását szakirodalmi és néprajzi szinten egyaránt a terminológiai sokszínűség jellemzi. Az elnevezések elterjedtségének tisztázására több kísérlet történt. Nem tűnik kellően megalapozottnak az Új Magyar Tájszótár, illetve Benedek Sándor felekezeti alapon történő kategorizálása. Hasonlóképpen Juhász Kálmán és – tőle átvéve – Sávai János szóhasználatát sem mindig állja meg a helyét, akik következetesen az újasszony áldását nevezik „egyházkelő”-nek, szemben az „avatás”-nak emlegetett szülés utáni asszonyáldással. – ÜMTSz. 1979: 277; Benedek 1971: 267-268; Juhász 1921: 39; Sávai 1997a: 205. Az asszonyavatás változatos terminológiája nem köthető tájhoz, időhöz, felekezetekhez. A rendszerezési kísérletek további kutatásokat igényelnek. Tanulmányunkban következetesen az „avatás”, „asszonyavatás”, esetleg az „egyházkelő” kifejezéseket használjuk a szokás megjelöléseként. Előbbi kifejezés már a 16. (vö.: Kiss 1882: 677.), a 17. (vö.: Sávai 1997b. I: 55; „Mellyik apostol rendelte, hogy az szülés és az elhálás-után az asszonyállatotkat bé kellyen avatni” – Pázmány 1894: 70.) és a 18. („Avatás: a' gyermek-ágy után a' templomba bé-vezetés” – Baróti Szabó 1792: 14.) században is bizonyíthatóan rendelkezett a tárgyra vonatkozó jelentéssel.

mek szerint az anyák ezzel az aktussal mentesültek a gyermekágyas időszakra vonatkozó tilalmak és szabályok alól.⁴

A keresztény egyház asszonyavatási szertartásának eredetét az Ószövetség egyes részleteiben szokás keresni.⁵ Az ószövetségi tisztulási áldozat mellett leginkább a Mária születésére vonatkozó evangéliumi leírást emlegetik a szokás eredetének magyarázóí.⁶ Több mint valószínű, hogy már az ősegyházban létezett egyfajta megtisztító szertartás a gyermeket szülő asszonyok számára,⁷ s ezt később a kereszténység keleti és nyugati ága egyaránt megtartotta.⁸ A szülés utáni asszonyavatás szokásának történeti vonatkozásai sok szempontból tisztázatlanok. Sem a hazai egyháztörténeti, sem a néprajzi szakirodalom nem szentelt különösebb figyelmet a szokás történeti kérdéseinek. Az egyházi liturgia történetével foglalkozó irodalom efféle hiányosságait az asszonyavatás szertartásának viszonylagos marginális szerepe magyarázza. A néprajzi irodalomban pedig általában megelégedtek a szokás 19-20. századi megnyilvánulásainak leírásával, rögzítésével.

A következőkben az asszonyavatás szokásának kérdéskörét elsősorban történeti-néprajzi módszerekkel vizsgáljuk. Témánk szempontjából mindenekelőtt a nyomtatásban megjelent egyházi szertartáskönyvek szolgáltatnak fontos forrásadatokat.⁹ Emellett többféle levéltári forráscsoport felhasználására törekedtünk. A szokás 19-20. századi eltűnésének, illetve továbbélésének folyamatát az elérhető néprajzi szakirodalom teljességre törekvő összegyűjtésével közelítettük meg.

ASSZONYAVATÁS A KATOLIKUS EGYHÁZI GYAKORLATBAN

Az asszonyavatás középkori emlékei

Az asszonyavatás szertartásának első általunk ismert hazai leírását a jászói premontrei prépostság 14. századi breviáriuma őrzi.¹⁰ E fontos néprajzi adatokat tartalmazó kódexünk, *colligatum* jellege miatt olyan szövegrészeket, szertartásleírásokat is magába foglal, amelyek eredetileg nem breviáriumba, hanem egyéb liturgikus könyvekbe illenének. Ezek közül számunkra most az „*Ad introitum templum mulieris*” kezdetű, az asszonyavatás középkori szertartásának képét rögzítő leírás a leginkább figyelemre méltó.¹¹

A szertartás a Vulgata számozása szerinti 50. és a 122. zsoltár felolvasásával kezdődött. Ezt követték a Miatyánk, majd a responzórium sorai, amelyek az alább

⁴ Összefoglalóan: MNL I. 149-150; Szendrey – Szendrey 1943: 144; Szendrey 1932; Kapros 1990: 29-30.

⁵ III. Mózes 12, 1-7.

⁶ Lukács 2, 22-24.

⁷ A Kr. u. IV. században tartott níceai zsinat vonatkozó rendelkezését ld.: Hardunius 1701: 388-389.

⁸ Vö.: Franz 1909. II: 201. sk.

⁹ A katolikus és protestáns egyházi szertartáskönyvek néprajzi hasznosíthatóságára Schram Ferenc hívta föl a figyelmet: Schram 1957.

¹⁰ Vö.: Radó 1973: 292. – A kódex a budapesti Egyetemi Könyvtárban található, Cod. Lat. 36. jelzetten.

¹¹ EK. Cod. Lat. 36. f. 101'-102.

részletesen ismertetett kora újkori, nyomtatott szertartáskönyvekben fennmaradt leírásokkal egyeznek. Nagy különbség viszont a későbbi évszázadok asszonyavatási szertartás leírásaihoz képest, hogy a 14. századból fennmaradt szertartásrend csak egy *oratio*, könyörgés elimádkozását írta elő. Ennek szövegét kisebb módosításokkal a későbbi szerkönyvek is tartalmazzák. „Deus qui per moysen famulum tuum israelitice plebi mandasti ut mulier que filium pareret quadraginta diebus se ab ingressu templi sequestaret dignare hanc famulam tuam ab omni inquinamento peccati mundare quatenus corpore mundato et mente syncera sinum matris ecclesie gremium mereatur introire et hostias pacificas pro suis delictis offerre.” Az imát követően a pap bevezette az asszonyt a templomba („Hic introducatur ad ecclesiam”) a következő szavak kíséretében: „Ingredere in templum dei et adora filium virginis Marie qui tibi fecunditatem tribuit Iesum Xtum dominum nostrum mediatorem dei et hominum qui vivit et regnat cum deo.”¹²

Összevetvén az asszonyavatás szertartásának imént vázolt képét a későbbi korokból fennmaradt leírásokkal, leginkább a szertartás viszonylagos rövidegsége feltűnő. Szerkezetét tekintve nagyjából a későbbi renddel egyezik. A szertartás legnagyobb része a templom kapujában zajlott le, míg a megáldott asszony templomba történő bevezetése, *introductio*ja az egész szertartás záróakkordjaként szerepelt.

A bemutatott szertartásleírás szűkszavúsága következtében keveset tudunk az asszonyavatásra vonatkozó előírásokról, a szertartás körülményeiről, a szokás középkori elterjedtségéről. Utóbbira mégis némi fényt vethet az az esztergomi egyházmegyéből származó, szintén 14. századi adat, amelyik az anyaegyházak javairól rendelkezvén avatási (*introductio*alis) gyertyákról tesz említést. Balázs esztergomi érseki titkár 1394-ben kelt rendelete szerint a plébániák javadalmai között egyebek közt a keresztelekor és az avatáskor felajánlott gyertyák is szerepelnek: „Item tertiam partem metretarum possessionis antedictae, nec non testamentorum offertorii Candelarum Baptismalium et introductionalium conferendo.”¹³ A *gyertya*offer kereszteleśnél és asszonyavatásnál betöltött szerepére az alább felsorakoztatott levéltári forrásadatok és 20. századi néprajzi adalékok szolgáltatnak kiváló analógiákat.

A jászói premontrei prépostság 14. századi breviáriumban fennmaradt szertartásleírás főként koraiságából fakadóan képvisel egyedülálló értéket. Segítségével azonban legfeljebb arra lehet következtetni, hogy a kódex másolásának helyén a bemutatott módon folyt le az asszonyavatás. Az egyházi szertartáskönyvek tartalmi változatosságának korában ennyiből nehéz képet alkotni a más hazai egyházmegyékben érvényes előírásokról.¹⁴

¹² EK. Cod. Lat. 36. f. 101^v-102.

¹³ Batthyány 1827. III: 294.

¹⁴ A katolikus egyház liturgikus könyvei közül (Missale, Pontificale, Rituale, Graduale stb.) a nyilvános istentisztelet keretén kívül eső szertartások és a különféle szentelmények megszentelésének menetét, illetve a szertartásokra vonatkozó előírásokat a *rituálék* tartalmazzák. A rituále típusú egyházi szertartáskönyveknek magyarországi forrásokban is többféle elnevezése maradt fenn. Ezek közül leggyakoribb a *Rituale* terminológia, de előfordulnak még az *Obsequiale*, *Baptismale*,

Az asszonyavatás szertartásának változásai 1496 és 1625 között

A legkorábbi, fellelhetően hazai kötődésű nyomtatott szertartáskönyvet, az *Obsequiale Strigoniense* 1496-ban adták ki Nürnbergben. Az esztergomi főegyházmegye szertartáskönyve ettől kezdve jónéhány kiadást megélt a Pázmány-féle *Rituale Strigoniense* 1625. évi megjelenéséig. Ez a megközelítőleg 130 esztendő időszak nyújt leginkább lehetőséget az egyházi szertartások folyamatos változásainak vizsgálatára. Az 1496 és 1625 közötti évekből kizárólag esztergomi rituálék maradtak fenn,¹⁵ amelyek közül – lehetőleg teljességre törekvően – a következő kiadásokat tekintettük át témánk szempontjából:

- Obsequiale Strigoniense, Nürnberg, 1496.
- Obsequiale Strigoniense, Lipcse (?), XV-XVI. sz.
- Obsequiale Strigoniense, Bécs, 1500.
- Obsequiale Strigoniense, Velence, 1501.
- Obsequiale Strigoniense, Velence, 1508.
- Obsequiale Strigoniense, Velence, 1525.
- Ordo et Ritus, Bécs, 1560.
- Agendarius Strigoniense, Nagyszombat, 1583.
- Agendarius Strigoniense, Nagyszombat, 1596.
- Rituale Strigoniense, Pozsony, 1625.¹⁶

Agenda, Agendarius, Manuale megnevezések is. A rituálék legfontosabb jellemzője, hogy a nyugati egyházbeli egységesítésük gyakorlatilag a 20. századig nem történt meg, összeállításuk az egyházmegyék főpásztoraira volt bízva. Így tartalmuk szerint akár egyházmegyéenként is különbözhetek egymástól. Különösen nagy változatosságot mutattak ebből a szempontból a középkori szertartáskönyvek. Az egységesítő törekvések a trentói zsinatot követően erősödtek meg. Az egész egyházban általánosan és kötelezően elfogadott *Missale Romanum*mal ellentétben azonban az 1614-ben V. Pál pápa által kiadott római rituálé, a *Rituale Romanum* nem vált kizárólagosan kötelezővé az egész nyugati egyházban. Rómában azt szorgalmazták, hogy a püspökök lehetőleg a római rituáléhoz igazítsák saját egyházmegyéjük szertartáskönyvét, de a helyi viszonyokból adódó különbségek fenntartását engedélyezték. Magyarországon kevés nyoma maradt a nyomtatott szertartáskönyveket megelőző középkori rituáléknak. A viszonylag nagyszámú fennmaradt középkori misekönyvvel szemben a 15. századot megelőző időszakból mindössze egyetlen kimondottan rituále típusú szertartáskönyvvel rendelkezünk, amelyet Budai Mihály állított össze a 14. század elején. Ez a töredékes kódex csak a temetés és néhány egyházi ünnephez kötődő szertartás szövegét tartalmazza. A korai hazai rituálék feltűnő hiánya nehezen érthető azoknak az utaló forrásadatoknak az ismeretében, amelyek már a 13. századból is minden plébánosnál kötelezően előforduló szertartáskönyvekről tudósítanak. Példaként idézhetjük az 1273. évi budai zsinat határozatát: „Librum, qui dicitur manuale, habeant singuli Presbyteri parochiales, ubi contineatur ordo baptismi, extremac unctionis, et hujusmodi, nec non libros alios, in quibus possint tam diurnum, quam nocturnum officium celebrare.” (Péterffy 1742. I: 115.) A középkori rituálék hazai pusztulása kisebb részben magyarázható a 16-17. századi áldatlan viszonyokkal. Valószínűbb viszont, hogy hiányuk igazából azokkal a tiltó rendelkezésekkel áll összefüggésben, amelyek a nyomtatott szertartáskönyvek elterjedésével a korábbi szertartáskönyvek használatára irányultak.

¹⁵ E kiadásokat elemezte a híres könyvgyűjtő Ráth György könyvészeti szempontból: Ráth 1889; 1891.

¹⁶ A szertartáskönyvek felsorolt kiadásai az OSZK Régi nyomtatványok tárában, az Egyetemi Könyvtárban és az MTA Akadémiai Könyvtárban találhatóak. Pontos bibliográfiai adataikat tanulmányunk irodalomjegyzéke tartalmazza.

A Pázmány Péter által összeállított *Rituale Strigoniense* megjelenéséig tartó időszakban három nagyobb csoportot különíthetünk el a fellelhető hazai rituálék között.

Tartalmi szempontból egységes csoportnak tekinthetők az 1496 és 1560 között megjelent *Obsequialek* vagy *Baptismalek*, amelyek kiadásai lényegileg nem különböznek egymástól. A nyomdahibáktól eltekintve az asszonyavatás szertartására vonatkozó leírásaik megegyeznek. Kiemelkedik közülük a trentói zsinat alatt elkészített és 1560-ban Bécsben kiadott *Ordo et Ritus*, amelyet a humanista bíboros, Oláh Miklós állított össze. A szertartáskönyv előszavában Oláh a szertartások honi elvégzésének régi hagyományára hivatkozva magyarázta meg az esztergomi *Obsequiale* változatlan kiadását.¹⁷

Az Oláh Miklós fémjelezte humanista egyházi irányzat másik prominens képviselője, Telegdi Miklós pécsi püspök nevéhez fűződik az esztergomi szertartáskönyv 16. század végi átdolgozása és kiadása. Az 1583-ban és 1596-ban megjelent *Agendarius liber* kiadásai a korszak hazai szerkönyveinek második kiemelkedő csoportját jelentik.¹⁸ A szertartáskönyv előírásaiban már tükröződnek a trentói zsinat határozatai. Az *Agendarius* külön crénye, hogy összeállítója magyar nyelvű beszédek is beillesztett a szertartások latin alapnyelvébe.

A nemzeti nyelvhasználat katolikus szerkönyvbeli terjedésének a *Rituale Romanum* 1614. évi megjelenése és a Pázmány-általi Magyarországra történt behozatala vetett véget. Az 1625-ben Pozsonyban kiadott *Rituale Strigoniense*¹⁹ és későbbi változatlan kiadásai képezik a szertartáskönyvek harmadik, domináns csoportját. Pázmány célja a római rituále kevésbé átalakított, de a magyarországi szokásokhoz igazított változatának megalkotása volt.²⁰ Mindemellett a szertartások helyi változatának kiirtására törekedett, és az általa összeállított szertartáskönyv egységes használatát szorgalmazta. Pázmány az 1629-30 folyamán megtartott egyházi zsinatokon keresztülvitte a *Rituale Strigoniense* általánosan kötelezővé tételét az esztergomi provinciában.²¹

Az *Obsequiale Strigoniense* (továbbiakban: OS), Telegdi Miklós *Agendarius*a (TA) és a *Rituale Strigoniense* (RS) megvizsgált példányai alapján az anyák szülés utáni templomi avatásának 15-17. század eleji szertartása a következő főbb részekből állt:

¹⁷ Erre a kijelentésre alapozta Rajner Lajos azt az elképzelését (Rajner 1901), miszerint az említett *Obsequialek* a különféle egyházi szertartások hazai elvégzésének képét őrzik a kereszténység felvételétől kezdve. Véleményünk szerint Oláh Miklós utalása korántsem elegendő bizonyíték a középkori egységes magyar rituále meglétére, s főleg nem arra, hogy a 11-16. század között az *Obsequialek* által megőrzött módon folytak a legfontosabb szertartások Magyarországon. Korábban már említettük, hogy minden jel a szertartáskönyvek egyházmegyénkénti nagy változatosságára utal a középkori Magyarországon. Ezek eredete kétséget kizáróan nyugat-európai szertartáskönyv-mintákra vezethető vissza. Ugyanígy az 1496-ban nyomtatásban is megjelent *Obsequiale Strigoniense* is rendelkezik nyugat-európai párhuzamokkal. Ezek alapos feltárása a jövő feladata.

¹⁸ Telegdi *Agendarius* 1583; 1596.

¹⁹ Rit. *Strigoniense* 1625.

²⁰ A *Rituale Romanum* és a *Rituale Strigoniense* különbségeit elemezte: Rajner 1901.

²¹ Az 1629. október 4-én született nagyszombati zsinati határozat szövegét ld.: Péterffy 1742. II: 246; A zsinatokról, Pázmány egységesítő tevékenységéről: Szántó 1987: 291-292.

1. Zsoltárok

Az asszonyavatás szertartása a templom kapujában kezdődött több zsoltár el-
imádkozásával. Az OS utasítása szerint a szertartást végző pap a Vulgata számo-
zása szerinti 66., 120., 122. és 127. zsoltárt olvasta fel az avatandó anya fölött. A
TA a 66. és a 127., az RS pedig a 23. és a 127. zsoltárt tette kötelezővé.²² A zsol-
tárok tematikája nagyjából a szertartáshoz kapcsolódott.

2. Imák, könyörgések

A zsoltárok után antiphona²³, a Miatyánk²⁴, több responzórium²⁵ és két hosz-
szabb *oratio* következett. Ezek közül az első Mózes törvényéről beszélt, amely
szerint az asszonyoknak 40 napig tartózkodnia kell a templomba való belépéstől,
ha fiút szülnek. A pap kérte az Urat: kegyeskedjen megtisztítani az elé járuló asz-
zonyt a bűn szennytől, hogy beléphessen a templomba és felajánlhassa áldozatát:

„Deus, qui per Moysen famulum tuum Israeliticae plebi mandasti: ut mulier,
quae, filium vel filiam pareret, quadraginta diebus se ab ingressu templi
sequestaret: dignare Domine hanc famulam tuam ab omni inquinamento peccati
mundare, quatenus in operibus mandatorum tuorum in corpore mundato et mente
sincera sinum Matris Ecclesiae mereatur introire, et hostias pacificas pro suis
delictis offerre. Per Christum Dominum nostrum.” (OS, TA, RS)²⁶

A másik könyörgés szövege Szűz Mária és a negyven napos Jézus templomi
bemutatásának példájából indult ki. A pap ekkor azért imádkozott, hogy az előtte
álló anya a sorra kerülő templomi bevezetés mintájára majdan a mennyországba is
bevezettség:

„Omnipotens sempiterna Deus, et Pater Domini nostri Jesu Christi Sabaoth, qui
tuum unigenitum, una cum matre sua semper Virgine Maria, post quadraginta
dierum spatium in Templo praesentasti: bene dicere digneris hanc famulam tuam
post partum, (tibi Domino Deo nostro, quam ad templum tuum purificandi gratia
praesentasti – OS): concede propitius, ut sicut eam per nostrum officium Templum
istud terrenum introducimus, sic post finem vitae praesentis Templum coeleste
mereatur introire. Per eum, qui venturus est judicare vivos, et mortuos et saeculum
per ignem.” (OS, TA, RS)²⁷

3. Bevezetés (Introductio)

A templom kapujában elhangzott imák és könyörgések után következett a tu-

²² Kezdőfóhász után: „Vers.: Adjutorium nostrum in nomine Dni. Resp.: Qui fecit coelum et terram.” (RS)

²³ „Haec accipiet benedictionem a Domino, et misericordiam a Deo salutari suo: quia haec est generatio quaerentium Dominum.” (RS)

²⁴ A Miatyánk után a TA-ban Üdvözlégy következett.

²⁵ „Vers.: Adiutorum nostrum in nomine domini. Resp.: Qui fecit coelum et terram. Vers.: Suscepimus Deus misericordiam tuam. Resp.: In medio templi tui. Vers.: Salvam fac ancillam tuam. Resp.: Deus mens sperantem in te. Vers.: Esto ei domine turris fortitudinis. Resp.: A facie inimici. Vers.: Mitte ei domine auxilium de Sancto. Resp.: Et de Sion tuere eam. Vers.: Domine exaudi orationem meam. Resp.: Et clamor meus ad te veniat.” (OS, TA, RS)

²⁶ Vö.: Franz 1909. II: 227.

²⁷ Vö.: Franz 1909. II: 226-227.

lajdonképpen *introductio*, azaz az asszony ünnepélyes bevezetése a templomba. A szertartáskönyvek utasítása szerint a pap stóláját az anya kezébe adta, és a következő szavak kíséretében vezette be a templomba: „Ingredere in domum Dei benedicta, et adora filium virginis, qui tibi faecunditatem prolis tribuit Iesum Christum, Dominum nostrum, mediatorem Dei et hominum. Qui cum Patre et Spiritu Sancto vivit et regnat Deus in saecula saeculorum.”²⁸(OS, TA, RS)²⁹

4. Evangélium, a szertartás befejezése

Az OS-ben a szertartás a Lukács evangélium idevonatkozó részletének (Lukács 2, 22-32.) felolvasásával zárult. TA és az RS ugyanezen evangélium után meghintette szenteltvízzel az asszonyt.³⁰ Telegdi Agendarius a szertartás befejező részében magyar nyelvű intő beszédet írt elő, amely helyet kapott a 16. század végi szertartáskönyv latin szövegkörnyezetében. A pap a következő szavakkal buzdította anyanyelvén az előtte álló asszonyt: „Agy halat az Uristenec, hog’ nem chac szep magzattal meg aiandekozott tegedet, hanem annac fölötte, a’ szülesnec faidalmaiba ketsegeben esestül meg oltalmazot, az ördögne alnoc inchelkedsitül, testi es lelki ueszedelemtül meg örzöt. Uegezetre, a te beteg ag’adbol feltamasztot es egessegedet meg atta. Es könyörögy ü Szent felsegenec, hogy ennec utannais eletednec tellyes ideiben, es minden dolgaidban, lég’en keg’es oltalmaz, örzöd, uezerlődes gondviselőd, Tarcha meg es neuelye fel a te magzatodat. Kit teis ig’ekkel szepen es io modon tartani, es Isteni felelembe neuelni. Hog’ midőn meg öregedic, legen a’ mi uruncnac Istenünknek aietatos es hivv szolgálja.” (TA)

Az RS az intő beszédet nem tartalmazta, csak utasítást adott a hálaadásra való buzdításra: „Deinde admoneat eam, ut Deo gratias agat.” (RS)

Mint fentebb említettük, Pázmány szertartáskönyve összeállításakor az 1614-ben kiadott *Rituale Romanum*ot (RR)³¹ tekintette mintának. A római rituále irányadó jellegéből adódóan lehetőséget adott az esetleges helyi változatok kialakítására. A *Rituale Romanum* az RS-től eltérő formában tartalmazta az asszonyok szülés utáni beavatásának szertartását.³² Pázmány e szertartás esetében a magyarországi liturgikus hagyományok megtartására törekedett. Ennek érdekében előírásait a római rituálé ellenében az OS és a TA előírásaihoz közelítette.

Lényeges különbség a római és az esztergomi rituále között, hogy az RR mindössze egy zsoltárt (23.) és egy könyörgést („Omnipotens sempiterna Deus...”) írt elő, és hiányzott belőle az evangéliumi részlet felolvasása. RS a templomi bevezetés alatti ima tekintetében is sokkal inkább a TA-t, mint RR-t követte.

²⁸ „Lépj be az Isten házába áldott anya és imádd a Szűzanya fiát, aki neked gyermeket ajándékozott, Jézus Krisztust, az Isten és az emberek közötti közvetítőt, aki az Atyával és a Szentlélekkel él és uralkodik mindörökkön örökké.”

²⁹ Vö.: Franz 1909. II: 228.

³⁰ Miközben ezt mondta: „Pax et benedictio Dei omnipotentis, Patris et Filii et Spiritus Sancti, descendat super te, et maneat semper.” (RS)

³¹ A *Rituale Romanum* első, V. Pál nevéhez fűződő 1614. évi kiadását XIV. Benedek bővítette és javíttatta ki 1752-ben. Utolsó, mérvadó kiadása 1884-ben jelent meg. (Unghváry 1934: 14-15.) Munkánkhoz a *Rituale Romanum* 1881. évi kiadását használtuk.

³² A különbségekre ld.: Rajner 1901: 231-232.

A római rituále előírásai között szerepel, hogy az anyák égő gyertyát tartsanak kezükben a szertartás alatt („et candelam accensam in manu tenentem” – RR). Hasonló, gyertyára vonatkozó előírással érdekes módon a hazai 15-17. századi szertartáskönyvek (OS, TA, RS) utasításai között nem találkozunk. Feltűnő módon azonban az asszonyavatás fentebb idézett legkorábbi hazai említése (1394) éppen a hívek által összeadandó keresztelési és avatási gyertyákról szól. A 19. századi egyházi irodalom vonatkozó leírásaiban is találkozunk a gyertya említésével.³³ Emellett számos olyan 19-20. századi néprajzi szokásleírást ismerünk, amely az asszonyavatás szertartását az anya kezében tartott égő gyertyával írja le.³⁴

A 15-17. századi katolikus egyházi zsinatok fennmaradt határozatai között asszonyavatási szertartásra történő utalás nem található. A szertartás szövegének leírásán túl az OS sem tartalmaz tényleges előírásokat, szabályokat. A TA mindössze annyi utasítást adott, hogy az avatásra érkező anya a templomajtóban várja meg a karingbe és stólába öltözött papot. Pázmány, a római rituále előírásait szószerint átvéve, a következőképpen rendelkezett: „amikor az asszony szülés után, kegyes és dicséretes szokás szerint a templomba jön, hogy hálát adjon az egészségéért, a templom ajtaja előtt várja meg a papot, hogy áldásában részesüljön. A pap karingbe és fehér stólába öltözve áldja meg, miközben az alábbi zsoltárokat és könyörgéseket mondja el.” (ford.: BD) Az RS avatásra vonatkozó fejezete néhány soros dőlt betűs megjegyzéssel zárult. Eszerint ha az anya egészségi állapota nem tette lehetővé a szertartás elvégzését, akkor el kellett halasztani. Még abban az esetben is ezt kellett tenni, ha az anya haldokolt, mivel a *Purificatio* („megtisztítás”) szertartását csak a templomban lehetett elvégezni.³⁵ Fontos kitétel volt az is, hogy a szülés következtében elhunyt anyát más asszony nem helyettesíthette az avatásnál.³⁶

³³ Pl.: Lonovics 1865. III: 146; Pokorny 1901: 69. – A 20. század második felében használatos hivatalos egyházi szertartáskönyv, a *Collectio Rituum* előírásai között szerepel először a gyertyára vonatkozó utasítás. – Coll. Rituum 1961: 53.

³⁴ A teljesség igénye nélkül álljon itt néhány példa: Huszár 1949: 53-54; Lele – Waldmann 1971: 590; Zólyomi 1980: 263; Bálint 1980: 36; Markos 1986: 78; Kovács 1988: 32; M. Kozár 1988: 149; Jakab 1998: 78. – Az említett szokásleírások némelyikében azt is megemlítik, hogy az anya égő gyertyával a kezében körbejárta az oltárt. Efféle szokás nyomaira a szertartáskönyvekben nem bukkantunk. Hasonló oltárkerülésről tudunk viszont a keresztelés kapcsán: Székely 1943: 5. Az említett oltárkerüléssel áll szoros összefüggésben az útszéli kereszt megkerülésének csíkszentdomonkosi, és az otthoni asztal háromszori megkerülésének jánoshalmi szokása. Mindkét rítus a templomi avatást helyettesítette. – Balázs 1999: 251-256; Karsai 1987: 564.

³⁵ A korábbi gyakorlat szerint betegség esetén magánháznál is elvégezték a szertartást. Ennek nyomát a Ráth György egykori könyvtárában található TA 1596. évi kiadásának példánya őrítte meg kézírásos bejegyzés formájában. Az „Introductio Mulieris post partum in domo” címet viselő leírás a szertartás egy, a fenti képtől eltérő változatát tartalmazza. A pap ebben az esetben leginkább az anya felépüléseért könyörgött. – AK. Ráth 61.

³⁶ „Si contigerit, Mulierem adversa valetudine certo tempore a Purificatione impediri, differatur Purificatio, donec utcumque restituta, in Ecclesiam ingredi possit; etiamsi mortis imminet periculum, quia Purificatio extra Ecclesiam non est; neque substinenda alia mulier purificanda in locum defunctae puerperae.” (RS)

Az asszonyavatás szertartásának változásai 1625 után

A Pázmány Péter által összeállított esztergomi szertartáskönyv 1625 után változatlan formában jelent meg egészen a 19. század közepéig.³⁷ Elsőként az 1858-ban kiadott *Rituale Strigoniense* tartalmazott kisebb változtatásokat az eredeti, 17. század eleji kiadáshoz képest. A változások leginkább a különféle szentségek kiszolgáltatásának szertartásaiba illesztett népnyelvű beszédek tekintetében jelentkeztek. A szentségek mellett az asszonyavatás szertartásának előírt menete is bővült egy beszéddel. A pap a következő szavakkal köszöntötte a templom kapujánál várakozó anyát: „Ájatos keresztény Anya! Ime az Úr Isten megáldott téged magzattal, a szülés fájdalmait örömmre változtatta, s vissza adta egészségedet, és jelenleg már gyermekeddel együtt áldhatod és magasztalhatod szent nevét e templomban. Adj hálát Istennek, s örvendj az úrban; de ne feledd, mi szerint örömöd csak akkor leend teljes, ha e kisded Isten dicsőségére fog fölnevekedni. Vigyázz azért mind lelki, mind testi javára; igazgasd megnyíló ártatlan ajkait az Úr Jézus szentséges nevének kimondására, csepegtesd fogékony szívébe a minden bölcsességnek kezdetét, az Úr félelmét; óvd oktatva, intve, kérve, s ha szükséges, büntetve is őtet a csábító veszedelmektől; azon légy, hogy szeresse Istent teljes szívéből, teljes lelkéből, teljes elméjéből, s minden erejéből; s szeresse Istenért felebarátját, mint önnön magát. Kérd az Istent, adja szent malasztját gyermekednek, hogy ez növekedjék korban, bölcsességben és kedvességben Istennél és embereknél, hogy legyen neked is nem szomorúságodra, s keserűségedre, hanem örömödre s vigasztalásodra; hogy legyen végre öregségednek gyámolítására. Mit adjon meg az édes Jézus, kinek dicséret és dicsőség mind örökkön örökké. Amen.”³⁸

Az 1858-ban kiadott esztergomi szerkönyv összeállítói a szertartásra vonatkozó előírások közé azt a kitételelt is beiktatták, miszerint a gyerekeket házasságtörés útján vagy törvénytelenül világra hozó asszonyok nem részesülhettek a pap áldásában. Hasonló tilalom vonatkozott a nem katolikus vallású anyákra is. Az említett kitételek a 19. század második felében megjelent egyházi kézikönyvekben is szerepelnek.³⁹ A leányanyák avatási tilalma népi, paraliturgikus szükségmegoldások kialakítását eredményezte. A 20. századi néprajzi leírások helyenként megörökítették, hogy a törvénytelen gyereket szülő anyák a hivatalos egyházi szertartást pótolandó titokban háromszor megkerülték a templomot.⁴⁰

A *Rituale Strigoniense* későbbi kiadásai (utoljára 1909-ben jelent meg) a bemutatott kiegészítésekkel őrizték tovább az asszonyavatás szertartásának 17. század elején kialakított rendjét.⁴¹

Említettük, hogy a Pázmány-féle rituálé megjelenéséig más hazai egyházmegegyéből nem maradt fenn efféle szertartáskönyv. Az esztergomi rituálékon kívül a

³⁷ Rit. Strigoniense 1656; 1715; 1745; 1772; 1818.

³⁸ Rit. Strigoniense 1858: 95.

³⁹ Konek – Antal 1889: 559; Gaith – Patzner 1892: 43; Mihályfi 1926: 427.

⁴⁰ Bosnyák 1984: 93; Kapros 1990: 29.

⁴¹ Vö.: Rit. Strigoniense 1907; 1909.

17. századból is mindössze egy, a győri rituále nyomtatott kiadásáról van tudomásunk.⁴² Az 1636-ban megjelent *Rituale Jauriense* összeállítója Pázmány szertartáskönyvét tekintette mintának. Ennek következtében a szerkönyv avatásra vonatkozó előírásai és a szertartás menete tekintetében az esztergomi képpel egyezik.

Kéziratban maradt fenn *Medvedics Balázs rituáléja*, amelyet szerzője a zágrábi egyházmegyében másolt le különféle ismeretlen szertartáskönyvekből 1647 és 1650 között.⁴³ A kódex két helyen is tartalmazza az asszonyavatás szertartásának leírását. Ezek közül az egyikről megállapítható, hogy a *Rituale Strigoniense* vonatkozó szertartásának másolata. A másik szertartásleírás eredeti hordozója ismeretlen. Nem kizárt, hogy *Medvedics Balázs* e másolatában egy korai, talán középkori zágrábi rituálé asszonyavatásra vonatkozó előírásainak nyomára bukkantunk. A leírás szerint a szertartás a 47. zsoltár eléneklésével kezdődött. A két hosszabb imádság szövege kisebb eltérésekkel követi a fentebb bemutatott könyörgéseket. Megjegyzendő azonban, hogy az *oratio*k szövege a változásokban nem a *Rituale Strigoniense*, hanem a régebbi *Obsequiale*k mintáját követi. A lényeges eltérés az esztergomi szertartáskönyv vonatkozó 15-17. századi előírásaihoz képest mindössze az, hogy a *Medvedics* által megörökített leírásban az asszony templomba történő bevezetésének aktusát a két könyörgés között írták elő.⁴⁴

A zágrábi keletkezésű kéziratok rituále kivételes értéke abban áll, hogy némi betekintést nyújt az esztergomi és a győri egyházmegyén kívüli magyarországi területek kora újkori liturgikus életébe. Az ország legnagyobb részében csak a 18. században adtak ki hivatalos, nyomtatott szertartáskönyveket. A 18. században megjelent kalocsai, veszprémi, egri, zágrábi és győri rituálék az asszonyavatás szertartásának tekintetében általában a Pázmány-által kialakított szertartásrendet követték.⁴⁵ Az említett egyházmegyéek szerkönyveinek 18-19. századi kiadásaira az esztergomi rituálé változásait bemutató folyamat vetíthető. Eszerint több, nagyjából változatlan kiadást követően a 19. század második felében népnyelvi beszédek beiktatásával növelték a szertartás előírásait.

Az asszonyavatás szertartásának értelmezési kísérlete több 19. századi és 20. század eleji katolikus kézikönyvben, egyházi-archeológiai munkában, szertartástanban előkerül.⁴⁶ Ezek összegző leírásai arról tanúskodnak, hogy a szertartások

⁴² Rit. Jauriense 1636.

⁴³ Rit. Blasii Medvedics (KFK. Ms 302.)

⁴⁴ KFK. Ms 302. f. 4'-6'.

⁴⁵ Rit. Agriense 1702; 1768; 1815; Rit. Rom-Colocense 1738; 1798; 1838; 1888; Rit. Weszprimiense 1772; 1801; 1900; Rit. Zagrabiense 1729. Kivételnek tekinthető a *Rituale Jauriense* 1731. évi kiadása, ahol a máshol is szokásos szertartásleírás után az *eretnek asszony avatásának* szertartását is beillesztették. Ebben az esetben némileg módosult az imádságok szövege, elmaradt a szertartás befejező áldása és a szentelt vízzel való meghintés. A különös esetben történő asszonyavatás szertartásának hivatalos szerkönyvbe történt fölvétele az egyházkeletre vonatkozó Győr egyházmegyei protestáns igényeket mutatja. Látható, hogy a 19. század közepétől már tiltott gyakorlat a 18. században helyenként még virágzott. – Rit. Jauriense 1731: 153-154.

⁴⁶ Szaniszló 1847: 207-209; Némethy 1885: 108-109; Pokorný 1901: 69; Lonovics 1865. III: 146-147; Mihályfi 1926: 427.

általánosan a fentebb leírt módon zajlottak. Sok helyen az anyák égő gyertyát tartottak kezükben, mialatt a pap a könyörgést olvasta. Általában az újszülött gyermeket is magukkal vitték avatásukra az asszonyok.⁴⁷ Az említett egyházi értelmező művek összeállítói az asszonyavatási szertartás eredetének katolikus szemléletű magyarázatára törekedtek. Teológiai fejtegetésükkel a katolikus anyák önkéntességét és a szertartás hálaadás-jellegét próbálták bizonygatni.⁴⁸ A római rituále és Pázmány szerkönyvének nyomán a korszak hivatalos nézete szerint az egyházkelő „csak jámbor szokás” maradt, elvégzésére nem vonatkozott egyházi parancs, s ennek következtében elmulasztása sem volt bűn.⁴⁹

A katolikus szertartáskönyvek 20. századi egységesítése idején „a magyar nyelvterület egyházmegyéi és plébániái használatára” a *Rituale Romanum* függelékeként önálló könyvet adtak ki, amely a római szertartáskönyv előírásaitól eltérő speciális, a magyar nyelvterületen élő egyházi szertartásokat foglalta magába. Az 1961-ben, Budapesten megjelent *Collectio Rituum* című kétnyelvű, latin-magyar összeállításban többek között az asszonyok és gyermekük születés utáni megáldása is szerepel.⁵⁰

Az 1961-es szertartáskönyv élő és elterjedt szokásként ábrázolja az asszonyavatást. A szertartás 20. századi leírása több helyen eltér a kora újkori szerkönyvekből élénk táruló szertartás menetétől. Az 1961-es előírás szerint a szertartás elvégzéséhez karinget, fehér stólát, szenteltvíztartót, szertartáskönyvet, valamint az oltár elé egy térdeplőt és egy gyertyatartót kell előkészíteni. A pap a szenteltvíztartót hordozó ministránsával a templom ajtajába megy, ahol az avatandó anya egyik kezében a már megkeresztelt gyermekével, másikkban egy égő gyertyával vár rá több asszony kíséretében. A pap ezekkel a szavakkal szól az anyához: „Keresztény Édesanya! Isten gyermekkel áldott meg, fájdalmodat örömmre fordította, és most gyermekeddel együtt áldhatod templomában az ő szent nevét. Ne feledd azonban, hogy örömed csak akkor lesz teljes, ha gyermekedben Istennek is kedve telik. Vigyázz tehát testére és lelkére. Tanítsd imádságra, ismertesd meg vele Isten igazságait és parancsait. Óvd a hibáktól, és tartsd távol a bűnöktől. Kérd Istent, hogy ne csak korban, hanem bölcsességben és kedvességben is növekedjék előtte és az emberek előtt. A legszentebb Édesanya, a Boldogságos Szűzanya példája szerint

⁴⁷ Lonovics József 1865. III. 146; Pokorny 1901: 69; Mihályfi 1926: 427.

⁴⁸ A katolikus teológia nézetei szerint Krisztus megváltása által a keresztény anyák mentesültek a zsidókra vonatkozó tisztulási áldozat követelménye alól. Az avatási szertartás katolikus eredet-magyarázói szerint a bűntelen Mária önként vetette magát alá a rá természetszerűleg nem vonatkozó törvényeknek. Az ő példáját követve a katolikus anyák első útja is a templomba vezet a gyermekágyas időszak végétől. A templomi szertartás azonban – szerintük – nem tisztulási áldozathozatal, hanem célja kizárólag a szerencsés szülésért való hálaadás. Ezt a teológiai szemléltváltást erősíti az a körülmény, hogy a fentebb elemzett TA-ból éppen a megtisztításra vonatkozó utalások maradtak ki OS-hez képest. Ennek némiképp ellentmond, hogy az RS szóhasználatában többször előfordul a *Purificatio* (megtisztítás) kifejezés a szertartás megnevezéseként. Szaniszló 1847: 207-209; Lonovics 1865. III: 144-148.

⁴⁹ Mihályfi 1926: 427. – Vö.: „...iuxta piam et laudabilem Consuetudinem...”: Rit. Strigoniense 1625. 162.

⁵⁰ Coll. Rituum 1961: 53-60.

most bemutatod gyermekedet a templomban, hogy megköszönd Isten ajándékát. Imádkozzál gyermekedért, és bízd annak sorsát és boldogságát a gondviselő Istenre.”⁵¹ E szavak után a pap meghinti szenteltvízzel a jelenlevőket, majd fölolvassa Lukács evangéliumának vonatkozó részletét. Ezt követően a szertartást végző pap a stólája végével bevezeti az asszonyt az oltárhoz⁵², ahol az asszony a gyertyatartóra helyezi gyertyáját és a térdeplő elé áll. Miután a pap elmondta a Boldogságos Szűz Mária énekét⁵³, a jelenlevők letérdelnek, elmondják a Miatyánkot, majd meghallgatják a pap könyörgését. Végezetül a pap ismét meghinti szenteltvízzel az anyát és gyermekét.⁵⁴ Az 1961-ben megjelent *Collectio Rituum* külön rendelkezik arra az esetre, ha a gyermek időközben elhalálozott, s az anya egyedül jelenik meg az avatáson.⁵⁵

A II. Vatikáni zsinat rendelkezései értelmében a Magyar Katolikus Püspöki Kar 1969-ben határozatot hozott a gyerekkeresztezés rendjének megújításáról. Ennek szellemében jelent meg 1973-ban az *Ordo baptismi parvulorum* című kézikönyv, amely a keresztezés és a hozzá kapcsolódó szertartások ma is érvényben lévő szövegét tartalmazza. Az összeállítók jelzik a kötet bevezetésében, hogy az édesanyák megáldásának, avagy az „avatásnak nem kötelező eljárását” beillesztették „a keresztezés szertartásrendjébe, hogy továbbra is végezni lehessen azokon a helyeken, ahol szokásos volt.”⁵⁶ A keresztezésbe olvasztott avatási eljárás mellett alternatívaként meghagyták a szertartás eredeti, keresztezéstől független változatát. Ennek szövegét azonban korszerűsítették.⁵⁷

A keresztezésbe olvasztott avatási szertartás a keresztezés végén történik. Olyan helyeken végzi el a pap, „ahol él az avatás ősi magyar szokása, és az édesanyák a keresztezésnél jelen vannak.”⁵⁸ A pap köszönti az édesanyát⁵⁹, majd két könyörgés elmondás után meghinti szenteltvízzel.⁶⁰

Az 1973-as *Ordo baptismi parvulorum* szerint „ott, ahol él az avatás ősi magyar szokása, de az édesanya a keresztezésnél nem volt jelen, az avatás külön is elvé-

⁵¹ Coll. Rituum 1961: 53-54.

⁵² Közben azt mondja: „Lépj be Isten templomába, imádd a Boldogságos Szűz Mária Fiát, aki gyermekkel áldott meg téged.” – Coll. Rituum 1961: 56.

⁵³ Canticum B. Mariae Virginis. – Coll. Rituum 1961: 56-57.

⁵⁴ Coll. Rituum 1961: 60.

⁵⁵ Coll. Rituum 1961: 61-64.

⁵⁶ Ordo B. P. 1973: 7.

⁵⁷ Ordo B. P. 1973: 7.

⁵⁸ Ordo B. P. 1973: 63. – Az avatás szertartása több helyen is előfordul a kötetben ugyanazzal a szöveggel. Több gyermek keresztezésénél: 63-65; Egy gyermek keresztezésénél: 90-91; A szertartás pótlásánál szükségkeresztezés után: 160-162.

⁵⁹ A köszöntés szövegét ld.: Ordo B. P. 1973: 90.

⁶⁰ Avató könyörgések: 1. „Mennyei Atyánk, akitől és az örök élet származik! Vedd gondviselő oltalmadba ezt az édesanyát gyermekével együtt, hogy az igaz hitet megőrizze, és mindig parancsaid után járjanak! Krisztus a mi Urunk által.” 2. „Mindenható örök Isten, te a boldogságos Szűzanya szülése által a keresztyén édesanyák fájdalmát örömmé változtattad. Tekints kegyesen szolgáló leányaidra, akik boldog szívvel jöttek el templomodba hálát adni. Kérünk, add, hogy a boldogságos Szűz Mária érdemeiért és közbenjárására a földi élet után gyermekükkel együtt elnyerjék az örök boldogságot! Krisztus a mi Urunk által. Ámen.” – Ordo B. P. 1973: 204-205.

gezhető.”⁶¹ Az önálló avatási szertartás elején a pap a templomajtóban köszönti az anyát, aki karjában tartja megkeresztelt gyermekét. Ezután együtt az oltárhoz vonulnak. (Nincs szó a stóla végével történő bevezetésről!) Az oltár előtt a pap felolvassa a szokásos evangéliumi részletet (Lukács 2, 22-32.). A felolvasást követően a pap rövid könyörgést mond, majd az egyetemes könyörgések következnek.⁶² Végezetül a pap áldást mond, és meghinti szenteltvízzel a jelenlévő asszonyt.⁶³

Az előzőekből látható, hogy a római katolikus egyház gyakorlatában hivatalosan máig élő szokás maradt az asszonyok szülés utáni avatása. A szertartás lefolytatásának változásait a rituálékban található előírások folyamatos átalakulásának bemutatásával próbáltam meg érzékeltetni.

A halott anya avatása

A korai hazai nyomtatott szertartáskönyvek fennmaradt példányainak elő-, illetve utólapján, kötéstábláján jónéhány értékes kézírásos bejegyzés őrződött meg. A 15-17. századi hazai nyomtatott szertartáskönyvek, misekönyvek és breviáriumok különféle kézírásos bejegyzései között nem egy esetben találkozunk az asszonyavatás szertartásával.⁶⁴ Ezek teljes körű felkutatása és elemzése külön tanulmány tárgya lehetne. A következőkben mindössze a szülés közben elhunyt anya avatása kapcsán utalunk rájuk.

Az egyházkelőről szóló leíró néprajzi tanulmányokban néhány esetben előkerül a gyermekágyban elhunyt anya avatásának problémája. Dörfler Fanny 1893. évi leírása szerint a szülés közben elhunyt anya a népi hiedelmek alapján a mennybe jut. „Sok helyen ilyen asszony hulláját temetése előtt a templomba viszik, mert a nép felfogása szerint 'avatását' meg kell tartania.”⁶⁵ Schram Ferenc Turán arra talált példát, hogy a gyermekágyban elhunyt anya helyett, képviselőjében más asszony ment el a gyerekekkel a templomba.⁶⁶

A két kiragadott példa a Pázmány által tiltott szokások helyenkénti továbbéléséről tesz tanúbizonyságot. Az RS 1625. évi bevezetését megelőző időkből nem egy adattal támasztható alá az elhunyt anyák avatásának egyházi gyakorlata. Az archaikus ízű, elemi népi hiedelmeken alapuló szertartás leírása a korszak hivatalos, nyomtatott szertartáskönyveiben nem szerepel. Nyomai a rituálék elő- és hátlapjain, gyűrött toldalékain tűnnek föl nehezen olvasható írással írt kéziratokban. A bejegyzések arról tanúskodnak, hogy a 16-17. századi egyházi liturgikus gyakor-

⁶¹ Ordo B. P. 1973. 223.

⁶² Az egyetemes könyörgésekben a keresztény anyák okosságáért, lelki erősségéért, türelméért, szeretetért fohászkodnak. Ordo B. P. 1973: 226-227.

⁶³ Ordo B. P. 1973. 227-228.

⁶⁴ Radó Polikárp jelzése szerint a Missale Strigoniense 1491; 1498; 1503. és 1511. évi kiadásainak egy példányán, a Breviarium Strigoniense 1524-ben kiadott példányán, illetve a gyöngyösi ferences könyvtár egyik OS-én és 1596-os kiadású TA-ján található a szertartásra vonatkozó bejegyzések. – Radó 1944: 44-45.

⁶⁵ Dörfler 1893: 208.

⁶⁶ Schram 1972:103.

latban egészen az RS megjelenéséig élő szokás volt a gyermekágyban elhunyt anyák különféle formában történő megtisztító szertartása.

Az 1501. évi és az 1508. évi velencei OS bizonyos példányaiban⁶⁷ és a TA egyik példányában⁶⁸ található idevonatkozó kézírásos bejegyzések felkutatása a jövő feladata. A következőkben a TA 1596. évi kiadásának Ráth György egykori könyvtárából származó példányába lapozunk bele, amely bőrkötésének belső lapján „*Introductio mortuae mulieris in partu*” címmel értékes 17. század eleji kézirat lapul.⁶⁹ A szertartásleírás címét kiegészítő mellékmondat sokat elárul a szertartás lefolytatásáról: „*quae sit in portu cimeterii loco mortuae per aliquam aliam Faeminam*”. Arról van tehát szó, hogy a szülésben elhunyt anyát egy másik asszony helyettesítette az avatás szertartásánál, amely kivételes módon nem a templom kapujánál, hanem a temető bejáratánál zajlott le. A szertartásban elhangzott zsoltár (129.) és a responzóriumok megegyeznek a temetési szertartásnál előforduló változatokkal.

A következő imádságok hangoztak el az asszony fölött:

„*Deus, qui mortuam vulvam Sara per Abraham semen faecundare dignatus es, ut ei etiam contra spem soboles nasceretur preces famulae tuae propitius respice, et natum, quem ei dedisti fac ut vivere praecipias et benedicas. Per Christum Dominum nostrum. Amen*”

„*Benedicere et sanctificare digneris hanc famulam tuam coelesti benedictione in nomine patris et filii et spiritus sancti. Amen.*”

Végezetül az asszony bevezetésekor így imádkozott a pap: „*Ingrederere in Templum Dei sine impedimento Sathanae ut habeas partem cum sanctis et electis Dei in regno caelorum. Amen.*”

Medvedics Balázs 1647-50 között másolt kézíratos rituáléja a fentebb bemutatott, ismeretlen eredetű asszonyavatási szertartás leírását követően „*Introductio Mulieris Mortuae post partum*” címmel a szülésben elhunyt anya avatására is kitér. A szertartásban szereplő imádságok, zsoltárok egytől egyig megtalálhatók a *Rituale Strigoniense* temetési szertartásában. Az ez alól kivételt jelentő két befejező *oratio* kis különbséggel az imént idézett „*Deus, qui mortuam...*” és az „*Ingrederere in Templum...*” kezdetű imádságokkal azonos.⁷⁰

Medvedics rituáléja a *Rituale Strigoniense* első megjelenését követően íródott. A kódex keletkezési és valószínűleg egyben használati helyét is jelentő zágrábi egyházmegyében a halott anya templomi avatása hivatalosan elfogadott szertartásként a 18. században kiadott egyházmegyei rituálékban is helyet kapott. Az 1729-

⁶⁷ Az 1501-es példány (Csíksomlyói ferences könyvtár) előlapján: „*Introductio mortuarum mulierum, quando portatus ad ecclesiam ante fores ecclesiae*”, az 1508-as kiadáson (Keszthelyi Fesztetich könyvtár) pedig „*Quando mulier mortua introducitur*” című bejegyzések vannak Ráth szerint 17. század eleji kézírással. – Ráth 1891: 169.

⁶⁸ TA 1596. (Gyöngyösi Ferences Könyvtár) „*Introductio mulierum, quae in puerperio moriuntur*” – Radó 1944: 45.

⁶⁹ A halott anya avatásának szertartása mellett az említett példány őrzi a templomon kívül, magánháznál történő asszonyavatásnak szövegét is. – AK. Ráth 61.

⁷⁰ KFK. Ms 302. f. 9-11’.

ben megjelent *Rituale Zagradiense* összeállítói „*Ritus benedicendi seu introducendi mulierem in partu mortuam*” címmel számunkra szerfölött értékes előírásokat közöltek a különleges szertartásra vonatkozóan. Eszerint amikor a halott asszonyt szállító koporsó a templomhoz ért, és megállították az ajtó előtt, a kántorok megszakították a temetési szertartást. Miután a pap szenteltvízzel behintette a koporsót, egy antiphona, a 129. zsoltár és a temetési responzóriumok következtek. Majd a következő imádság hangzott el: „Omnipotens sempiterna Deus, qui per Beatae Mariae Virginis partum, fidelium parientium dolores versisti: in gaudium, et mortem in remissionem peccatorum dignaris admittere: respice propitius animam famulae tuae N. et ejusdem B. M. V. meritis et intercessione aeternae beatudinis gaudia consequi mereatur. Per Christum Dominum nostrum. Amen.” A pap ezután újból meghintette szenteltvízzel a koporsót, ráhelyezte stólája végét, és a koporsót szállítók így vitték be a templomba. A szertartást végző pap eközben a bevezetéskor szokásos imádság rövidített változatát mondta: „Ingredere in Ecclesiam Dei, ut vivas cum Deo in saecula saeculorum. Amen.” Ezt követően a megszakított temetési szertartás annak rendje és módja szerint folytatódott.⁷¹

A szülésben elhunyt anyák templomi avatásáról szóló történeti és néprajzi adatok egyaránt azt bizonyítják, hogy a szülést követő tisztátalansági állapot megszüntetésére irányuló törekvés olyan erősen élt a középkori, kora újkori emberek lelkében, hogy még az elhunyt asszonyok esetében is szükségesnek tartották az elmaradt szertartás pótlását. Ennek érdekében egyesek már a haldoklóhoz kihívták a papot, aki a házban végezte el az avatást, mások az elhunyt asszony helyébe egy másikat állítottak a templomi szertartáskor. S mint láttuk előfordult az is, hogy a temetési szertartás részeként a koporsóban fekvő halottal végezték el a különös szertartást. Nem véletlen tehát, hogy a folyamatos egyházi tiltások ellenére az efféle népi igények néhány megnyilvánulása helyenként a néprajzi gyűjtések koráig fennmaradt.

ASSZONYAVATÁS A GÖRÖG KATOLIKUS EGYHÁZI GYAKORLATBAN

A római katolikus egyházhoz hasonlóan a görög katolikus egyház gyakorlatában is általánosan elterjedt szokásként szerepelt az asszonyavatás szertartása. A két háború között összeállított „Görögkatolikus szertartástan” szerzői a zsidók egyiptomi menekülésére, Mózes törvényeire és a Szűz Máriáról szóló evangéliumi részletre vezetik vissza a szertartás eredetét.⁷²

Az avatási szertartás menete némiképp eltér a római katolikus gyakorlattól. Az 1879-ben kiadott (és a 20. században is érvényben maradt) *Görögkatolikus Szerkönyv* utasításai szerint a következőképpen nézett ki a „szülőasszony avatási rendje”.⁷³ Az anya gyermekével vagy nélküle megjelent a templom ajtajánál, ahol az

⁷¹ Rit. Zagradiense 1729: 173-174.

⁷² Melles 1937: 197.

⁷³ Gör. Kat. Szerkönyv 1927: 15-17.

áldozópap epitrakelionba⁷⁴ öltözve köszöntötte, majd az anya megtisztulásáért könyörgött.⁷⁵ Ezután két imát mondott, egyet az anya, egyet a gyermeke fölött.⁷⁶ Ezt követően „Lépj be az Isten házába. Imádd a boldogságos Szűz Mária fiát, aki neked méhed gyümölcsét adta” szavak kíséretében bevezette őket a templomba. A lánygyerekeket a képállvány ajtaja elé, a fiúkat a királyi ajtón át a szentélybe⁷⁷ vitték, miközben a pap egy rövid evangéliumi részletet mormolt.⁷⁸ Miután visszaadta a gyermeket anyjának, szenteltvízzel hintette meg az asszonyt. A szertartás fohással zárult: „Krisztus Igaz Istenünk, ki a mi üdvösségünkért a jámbor Simeon karjain nyugodott, az ő legtisztább anyjának s minden szenteinek esedezései által könyörüljön rajtunk s üdvözítsen minket, mint jószágos és emberszerető. Ámen.”⁷⁹

ASSZONYAVATÁS A PROTESTÁNS EGYHÁZI GYAKORLATBAN

A reformáció lutheri, illetve kálvini irányzatának képviselői eltérő módon ítélték meg az asszonyavatás szertartásának szükségességét.⁸⁰ Az evangélikusok a katolikus szertartások menetétől némileg eltérő módon, de megtartották a szokást rendtartásaikban. A református egyház e kérdésbeli hivatalos álláspontja meglehetősen változékony és bizonytalan volt az évszázadok folyamán. Az ország azon területein, ahol nagy volt a reformátusokra ható katolikus, illetve evangélikus befolyás, így például a Dunántúlon és a Felsődunamelléken a református asszonyok megszakítás nélkül a 20. század közepéig gyakorolták az egyházkelés szokását.⁸¹ Benedek Sándor az 1940-es években írott művében úgy fogalmazott, hogy a hazai református gyülekezetek egy részénél „ezt a szertartást mellőzni a komolyabb gondolkodó asszonyok lelki sérleme és károsodása nélkül nem lehetett és nem lehet ma sem.”⁸² A református teológiai gondolkodás – Benedek szerint – nem az egyházkelés elvi alapjait, azaz az anya szülést követő őszinte hálaadásának szükségességét, hanem az „introductio” „zsidós és pápista” alapokon nyugvó, babonás elemekkel tarkított „üres szertartását” vetette el.

Az egyházkelésről alkotott protestáns felfogás történeti változásai jól tükröződnek a 16-17. századi protestáns zsinati intézkedésekben, illetve a különféle nyomtatásban megjelent agendákban, amelyek a szertartás elvégzésének menetét szabá-

⁷⁴ Díszes, palástszerű papi ruha, a görög katolikus áldozópap legjellemzőbb ruhadarabja. Ld.: Melles 1937: 34-35.

⁷⁵ Gör. Kat. Szerkönyv 1927: 15.

⁷⁶ Gör. Kat. Szerkönyv 1927: 16-17.

⁷⁷ A görög katolikus templom belső elrendeződésének terminológiájára ld.: Melles 1937: 21-22.

⁷⁸ Lukács 2, 29.

⁷⁹ Gör. Kat. Szerkönyv 1927: 17.

⁸⁰ A szertartás protestáns megítélésének változásairól összefoglalóan ld.: Sörös 1904: 273-278; Benedek 1971: 266-277.

⁸¹ Vö.: Kósa 1993: 39.

⁸² Benedek 1971: 275.

lyozták. Az 1554-es óvári zsinat a szokás megtartása mellett foglalt állást.⁸³ Ez a szemlélet tükröződik a Heltai Gáspár által 1559-ben megjelentetett agendában, amely „A gyermek agybeli Aszszonyiálatnac a keresztyéni gyülekezetbe valo beaiánlása” címen közölte az egyházkelés szertartásának pontos leírását.⁸⁴ Heltai agendájának idevonatkozó fejezete négy fő részből áll: 1. Tanítás. 2. 128. zsoltár.⁸⁵ 3. Imádság. 4. Introductio. A szertartásleírás elején található tanításban a *minister* hosszan elemezte az asszonyok szülés utáni helyzetének kérdéseit.⁸⁶ A tanítást követő zsoltár, imádság és a bevezetés aktusának tekintetében a katolikus szertartáskönyvek jelentős hatása tükröződik Heltai agendájában. Az imádság és az *introductio* közben elhangzott fohász az *Obsequialek* tárgyalásánál bemutatott latin nyelvű *oratiok*kal mutatnak szoros kapcsolatot. Látható, hogy maga az *introductio* kifejezés a legkorábbi protestáns agendában még szerepelt, bár a rendtartás összeállítója stóláról, mint a bevezetés eszközéről már nem beszélt.⁸⁷

⁸³ „A gyermekszülőknek szülés utáni bevezetését – egyházkelését meg kell tartani, hogy gond fordíttassék azoknak a jámbor életben megmaradására, s nyerjenek jó intést gyermekeiknek kegyességben leendő nevelésére.” – Kiss 1882: 31

⁸⁴ Heltai 1559: f. 15-19'. – A rendtartás külön rendelkezik arra az esetre, ha a gyermek időközben meghalt, és így nem volt jelen a szertartás elvégzésekor.

⁸⁵ A 128. zsoltár a Vulgata eltérő számozása következtében a katolikus rituálékban szereplő 127. zsoltárnak felel meg.

⁸⁶ „Keresztyéni aszszonyiálat, Gondold meg, es ved eszedbe a' te álapotodnac miuóltád. Ne vélyyed aszt, miuel hogy ennye időtől fogua ben últel, es meg tartosztattad magadat, es immár itt ielen vagy, hogy ayitatos imádsággal es áldással, a' keresztyéni gyülekezetbe beaiánlattossá: hogy ennec előtte az WR Istennec haragiába, auagy átkába löttel volna, a' te gyermek szülésednec miatta: eszt ne vélyyed, se hidgyed. Mert ot hon házadnális mind te, s mind gyermeked, az Istennec szeretetibe es kegyelmességébe vóltatoc. Es az ő szent áldomássából löttel gyümölchező, es szülted e' magzatod e' világra.

Mert eképpen vagyon meg iruan az Wrac irassában, Mosesnec első könyüenec negyuenkilentsedic Részében: A te atyádnac Istennéről vgy, mond, vagyon a' te segítséged. Es a mindenhattótól áldottattál meg, áldással onuan fellyül az égből áldással az alat valo mélségből, emlőknek es méhnece áldásával.

Ismet eszt mondgya Szent Pal Apostal, Timotheus pispeknec irt Leuelénec másodic Részébe: Az Adam meg nem chalatkozot: ha nem az aszszonyiálat, melly vétkeessé lőt az WR parancholatyánac meg szeggeessébe: De mind ez által üdvözzül a gyermek szülésednec általa, ha álhattos marad a hidbe, a' keresztyéni szeretetbe, a' szentségés es a' tiszta életbe.

Nagy vigasztalás ez, hogy a' gyermek szülő aszszonyiálatoc az Istennec áldomássából terhessec lesznece, es gyermeköket szülnece, es hogy ez az ő cheleködetec es munkaioc üdvösségessec.

Mincc okaért, te keresztyéni aszszonyiálat, ismerd meg a' te kegyelmes Istennedec az ő jóuóltát, es adgy hálát őneki, es magadat mind gyermekestől aiánylad őneki, es ayitatos szíüel keryied, miért hogy az ördögnece dühössege, es e' világnac gonossagos volta olly igen nagy, hogy ő az ő creiénece általa megöltalmazzon, uezerlyen, taplállyon es az öröc életre igazgasson.

Ennec vtánna szorgalmattosképpen igyeközzel erre, hogy a' te életedet az Wrac akarattyá szerént rendellyed, es minden te utaidban ötet félyyed: Gondot is visselly magzattodról, hogy aszt az Wrac félelmébe es szeretetibe felneuellyed, hogy álhasson a' fogadasoknac, mellyeket az ő keresztségébe Wra Istennec fogadott: Mert így leszen annac kegyelmessége es áldomassa tő raytatoc...” – Heltai 1559: f. 15-16. .

⁸⁷ Heltai agendája kapcsán jegyezzük meg, hogy a 15-17. századi katolikus egyházi gyakorlatban kézirásos bejegyzésekkel bizonyított halott anya avatásának szokása valószínűleg a hazai evangélikus gyakorlatban is élt. Erre utaló nyomokat találtunk a Heltai féle agenda Akadémiai

Az 1562-es egervölgyi hitvallás és az azt követő hercegszölősi, valamint felső-magyarországi református zsinatok határozatai elvetették az egyházkelés szertartását.⁸⁸ Ennek függvényében Méliusz Juhász Péter, Melotai Nyilas István és követőinek agendáiban nem szerepel az egyházkelés szertartása.⁸⁹ Ugyancsak hiányzik a szertartás a dunántúli református Beythe István agendájából.⁹⁰ A reformáció két fő irányzatának fokozatos különválásával a XVI. század második felében e téren is egyre inkább kiütözköztek a véleménykülönbségek. Míg a református prédikátorok a zsinati rendelkezések és a rendtartások szigorával igyekeztek elnyomni a szokásra irányuló népi igényeket, a lutheránusok továbbra is éltek a szertartással. Bornemisza Péter 1577-ben kiadott agendája tartalmazza az egyházkelő szertartását, és annak lefolytatása tekintetében némi különbséggel a Heltai-féle agenda instrukcióit követi.⁹¹ Bornemisza agendája alapján a szertartás nem a templomajtóban, hanem az oltár előtt zajlott. A tanítás és az imádság után nem zsoltár, hanem a Miatyánk következett. Elmaradt az *introductio* mozzanata is, helyette áldás-szöveg hangzott el.⁹² A szertartás evangélikus megtartásának ténye a Reczés-féle Sopron megyei kánonokban (1598) is tükröződik.⁹³

A Heltai és a Bornemisza agenda egyházkelő-leírásaira épültek a lutheránusok számára 1598-ban kiadott keresztúri és 1650. évi somorjai agendák⁹⁴, amelyek a 128. zsoltárt és a Miatyánkot egyaránt előírták. A Miatyánk utáni áldás szövege következőképpen szól: „En immár tegedet Istennek Szolgáló leányát, ez may napon az en hivatlom szerint, az keresztyénaknak társaságában kijárasodra szabadéltak, és kérem az fölséges Istent te éretted, hogy ű tegedet meg áldgyon és meg szenteljen az pokolbeli ördög ellen, szent Angyali által oltalmazzon. Elmédet Szent Lelkenek általa meg világosecza, hogy áldot légy házodban, hazadon kívől, es minden rendbeli cselekedetidben kit engedgyen meg teneked az Atya Fiu és Szentlélek egy bizdony örök Isten. Amen.”⁹⁵

A kálvinista vallási vezetők harcos helytelenítése ellenére az egyházkelő az ország nyugati felének reformátussága körében is szokásban maradt. Az egyházkelés szertartásának felsődunamelléki és dunántúli református gyakorlata, amelyet végül a komjáti kánonok kodifikáltak 1623-ban, a Samorjai-féle agendában követhető

könyvtári példányának (AK. RM I. 4o 277.) függelékében, amely magyar és szlovák nyelvű kézírásos betéteket tartalmaz. A szövegek az asszonyavatás különleges esetekben történő végrehajtására vonatkoznak. Külön szövegeket írnak elő a keresztemel, illetve keresztemelenül elhunyt csecsemőt sirató asszony avatásakor, illetve a szörnyszülötteket szült asszonyok esetében. A kézírásos függelék keletkezési idejének, használati helyének, elemeinek, összefüggéseinek kiderítése a jövő feladata.

⁸⁸ Kiss 1882: 667; Sörös 1904: 273-274; Benedek 1971: 269-270.

⁸⁹ Méliusz Juhász 1563; Melotai Nyilas 1621.

⁹⁰ Beythe 1582.

⁹¹ Bornemisza 1577.

⁹² Sörös 1904: 275.

⁹³ A XXV. kánon szerint: „Mert az gyermek szülő asszonyoknac bé avatásokat megtattyoc propter bonum ordinem, decorum et propter sanitatem recuperendam.” – CS 1650.

⁹⁴ Keresztúri Agenda 1598; Somorjai Agenda 1650.

⁹⁵ Samorjai Agenda 1650.

végig leginkább.⁹⁶ Samorjai János 1636-ban összeállított agendája nem mentes a katolikus és evangélikus liturgikus hatástól.⁹⁷ Az egyházkelőről szóló leírásában több olyan megjegyzés található, amely az évszázadokkal későbbi néprajzi szokás-leírásokkal mutat párhuzamot.

Samorjai agendája XIII. fejezetében kerített sort „Az Egyházhoz kelő Asszonyállatoknak oktatásokról” című rész kifejtésére. A rendtartás összeállítója a szertartás menetének leírása előtt tíz pontban összegezte a szokáshoz kapcsolódó előírásokat, teológiai érveket. Samorjai János fogalmazása szerint „kegyes és dicséretes szokásból”⁹⁸, megtartjuk az ollalást⁹⁹, avagy bé avatást, a’ mint közönségesen szokták nevezni”, de elvetették a katolikusok és a zsidók ceremóniáit. A szabályzat szerint a református asszonyoknak nem kellett 40 vagy 80 napot várniuk a szülés utáni beavatással, mert mentesek voltak a zsidók törvényeitől. Nem tilalmazták őket a házon belüli „*aprólékos dolog tételétől*” az egyházkelő előtt, de kijelentették, hogy „házan kívül emberi társaságban adni magát az ideig, miglen Egyházhoz megyen, éktelennek mondgyuk, azért reá nem szabadéttgyuk.”¹⁰⁰ A református asszonyoknak nem kellett áldozatot hozniuk, feladatuk mindössze a hálaadás, a könnyörgés és az alamizsnálkodás volt. Természetes tisztátalanságuk miatt a szertartás elvégzéséig nem élhettek házaseletet férjükkel.¹⁰¹ „Kívánnjuk azt is, hogy a’ körösztýén Asszony, Asszony barátival együt mennyen Egyházhoz, kik véle legyenek az Isteni szolgálatban.” Az asszonyok mellett a gyermeket is magukkal kellett vinniük. Magáról a szertartásról a következőképpen szól a szabályzat: „Nem tartjuk ezért meg a Pápastáknak ceremóniájakat is, kik deákol szolván, a’ Templom aytaja elől, stolát adván kezekben az Asszonyállatoknak, annál fogva vezetik be a’ Szentegyházban, és vizzel karapollyák meg, körösztöt vetvén reájok.”

Samorjai János agendája alapján a következőképpen szólította meg a lelkész az egyházkelő anyát: „Istenfélő körösztýén Asszonyállat, a gyermekszülésből következett hosszú betegségnek miatta el valál választván az Istennek szent Templomától, és az Anyaszentegyháznak külső társaságától: mostan pengi ő fölségének segítségiből, elébbi jó egészségre jutván, ismétlen bé jöttél az imádságnak házába

⁹⁶ Kathona 1939: 461-462.

⁹⁷ Ezeket alaposan elemezte: Kathona 1939.

⁹⁸ A kifejezés feltűnő módon megegyezik a Pázmány-féle *Rituale* fogalmazásával.

⁹⁹ A Samorjai által említett „*ollalás*” kifejezésnek nem találtuk nyomát a hazai tájnyelvi, értelmező stb. szótárakban. A szó az ÚMTSz még meg nem jelent negyedik kötetének nyomdára előkészített szóanyagában sem szerepel. Samorjai János halászi prédikátor működési területét nagyjából a Kisalföldre tehetjük. Szigetközi recens, szóbeli gyűjtésünk eredményeként sikerült az említett kifejezés asszonyavatás értelmű előfordulására. 20. század végi népnyelvi használatára bukkanunk. A „*beolállás*” kifejezés általunk ismert egyetlen irodalmi nyomát a szigetközi Ásványráró történetét tárgyaló könyv néprajzi fejezetében találtuk meg. (Tamás 1991: 133.) A helytörténeti munka szerzője az új asszony avatása értelemben használja a tájnyelvi kifejezést. Ugyanebben az értelemben, „*olállás*” alakban fordul elő a szó a csallóközi Dénesd falu 1634-ben keletkezett egyházlátogatási jegyzőkönyvében. (Beke 1994: 265.) Ásványrárói szóbeli gyűjtésünk azt mutatja, hogy az „*olállás*” kifejezést egyaránt használják az új asszony megáldásának, és a szülés utáni asszonyavatás szertartásának megjelölésére.

¹⁰⁰ Az idézett kijelentés kiváló adalék a néprajzi leírásokból jól ismert gyermekágyasra vonatkozó tilalmak 17. századi megnyilvánulására.

¹⁰¹ A gyermekágyas időszakra vonatkozó szexuális önmegtartóztatás néprajzi adalékaira lásd pl.: Gazda 1980: 34.

körösztýén feleiddel egyetemben, e végre, hogy ő szent fölségének veled való téteményeiért a buzgó Hálaadásnak Kedves áldoztát bemutatnád”. Ezután következett a hosszú tanítás a gyermekszülés fájdalmairól, és arról, hogy „Mi legyen tisztí az Egyházhoz kelő Asszonyállatnak”. A református anya fentebb említett kötelességei közül alamizsnálkodás szükségességéről így szólt a tanítás: „Alamizsnálkodás, midőn az Egyházhoz kelő, Isten nevében, az ő szegényinek tehetsége szerint valami javaiból sáfárkodik”. A 17. századi szertartáskönyv idézett utasítása magyarázatot ad azokra a 19. századi néprajzi leírásokban feltűnő jelenségekre, amelyek az avatásra igyekvő asszonyok ételosztásairól szólnak.¹⁰²

A Samorjai-agenda utasításai alapján ezután a jelenlevők együtt imádkoztak. Egy hosszabb hálaadó ima hangzott el az asszony szerencsés szüléséért, majd a jelenlévő gyermekért könyörögtek. A szertartás a következő áldással zárult: „Megáldgyon titeket az Atya mindenható Isten, Meg igazétson titeket a Fiu Úr Isten, Es Meg szentellyen benneteket a Szent Lélek Úr Isten. Amen.”¹⁰³

Az egyházkelés szertartása Samorjai János nyomdokain Kármán András 1669-es és Kármán József 1787-es agendájában is helyet kapott. Az ezekben szereplő szertartási elemek sorrendje a következő: 1. Előfohász. 2. Tanítás. 3. Ima. 4. Úri ima. 5. Áldás.¹⁰⁴ Az általunk vizsgált szokás dunántúli református gyakorlata a 20. század közepéig – hivatalos Istentiszteleti Rendtartásban szereplő – önálló szertartásként, majd az anyák keresztelőkor történő megáldásának formájában élt tovább.¹⁰⁵

Az asszonyavatás vagy egyházkelés szokása – a katolikus egyházhoz hasonlóan – a magyarországi evangélikus egyház gyakorlatában töretlenül megmaradt a 20. század utolsó harmadáig. Az evangélikus lelkészek számára 1963-ban kiadott agenda még önálló szertartás formájában tartalmazza az egyházkelés szokásának leírását.¹⁰⁶ A szertartás lefolytatásának alapvető különbsége a katolikus gyakorlat-hoz képest, hogy az evangélikus asszonyok szülés utáni megáldásakor nincs szó Máriáról, s ezzel összefüggésben a szertartás evangéliumi részletet sem tartalmaz. A szertartás kezdetén a lelkész az oltárhoz lép, míg az anya gyermekét karján tartva egy asszonytársával az oltár elé áll. Ekkor vagy igehirdetés, vagy kötött szöve-gű beszéd hangzik el a lelkész szájából. Ezután a 128. vagy 103. zsoltár elimádko-zása következik. Ezt követően a pap röviden imádkozik az anya felett¹⁰⁷, majd a térdeplő anya és gyermeke fejére téve kezét elmondják a Miatyánkot. Rövid áldás-formulával zárul a szertartás.¹⁰⁸ A katolikus folyamathoz hasonlóan az egyházkelő a 20. század utolsó harmadában az evangélikus egyházi gyakorlat esetében is fokozatosan beleolvadt a keresztelés szertartásába.

¹⁰² Vö.: Orbán 1868-1873. VI: 138; Kolumbán 1895: 399; Szendrey Zs. – Szendrey Á. 1943: 144.

¹⁰³ Samorjai 1636: 77-90.

¹⁰⁴ Benedek 1971: 271.

¹⁰⁵ Benedek 1971: 275-276.

¹⁰⁶ Agenda 1963: 265-269.

¹⁰⁷ „Áldlak és magasztallak Uram, Istenem, hogy a várakozás és aggódás nehéz időszaka után eljött a beteljesedés és a megérkezés boldog órája”.

¹⁰⁸ Agenda 1963: 265-267.

ASSZONYAVATÁS A 18-19. SZÁZADI LEVÉLTÁRI FORRÁSOK TÜKRÉBEN

Az asszonyok szülés utáni templomi avatásának eseménye több 17-18-19. századi levéltári forrásban előkerül. A következőkben a teljesség igénye nélkül mutatjuk be a jelenség néhány előfordulását. A forrásadatok válogatásakor, csoportosításakor elsősorban arra törekedtünk, hogy azok a forráscsoportok kerüljenek előtérbe, amelyek jellemző módon hordozzák az asszonyavatás szokásának történeti adatait. Az asszonyavatás témaköre mindenekelőtt a szertartást végző plébánosok stóla-jövedelmének kapcsán merül föl a 17-19. századi forrásokban. Ezen belül is legdominánsabban a protestánsok által avatásért fizetendő stóladíj kerül elő.

A protestánsok vallásgyakorlatát szabályozó *Carolina Resolutio* (1731) rendelkezései szerint a nem „artikuláris helyen” élő protestánsok alá voltak rendelve a helyi római katolikus papnak. Amellett, hogy a katolikus plébános joghatósága alá tartoztak, természetesen a legfontosabb misén kívüli papi teendőkért: a keresztelezésért, az avatásért, az esketésért és a temetésért járó stólapénzt is fizetniük kellett.¹⁰⁹

Házi Pál, keceli plébános 1766. november 1-jén jelentést küldött a kalocsai érseki Szentszékhez a vadkerti protestánsok helyzetéről.¹¹⁰ A protestáns többségű Vadkert Kecel filiája volt, következésképp a protestánsok és az akkoriban betelepített katolikus lakosok vallási ügyei a keceli plébános fennhatósága alá tartoztak. Házi Pál levelében többek között a protestáns hívek szemére hányta, hogy többször nem fizették ki a neki járó stólapénzt. Ennek kapcsán azt is fölhánytorgatta, hogy 13 éves plébánossága alatt, amióta a vadkerti protestánsok az ő joghatósága, *jurisdictioja* alatt élnek, nem tudta rávenni őket arra, hogy asszonyaik a szülés után az avatás („*Introductio*”) szokott szertartását elvégezzék. Ennek következtében az asszonyok akkor hagyják el a gyermekágyat, amikor nekik tetszik, szinte úgy, „ahogy a disznók az ólat” – írta a plébános. Ez a cselekedetük még a szomszédos, szintén evangélikus falvak népét is felháborítja. Az asszonyok így, áldás nélkül járják a házakat, utcákat, sőt még a nyilvános kocsmákat is, és gátlástalanul forgo-lódnak a többi ember között.¹¹¹

Házi Pál keceli plébános levele több szempontból is tanulságos. Az asszonyavatást mellőző vadkerti protestánsok többségükben evangélikus vallású híveket

¹⁰⁹ Vö.: Bucsay 1985: 143.

¹¹⁰ A forrás lelőhelye: KÉL. I. Protestánsok. – Ezúton köszönöm Bárh Jánosnak, hogy a forrást rendelkezésemre bocsátotta. Az itt szereplő adat hívta föl figyelmemet először az „*introductio*” témájára.

¹¹¹ „...qui nec ipsam stolam, me omni jure concernentem debite semper persolverunt. Immo a 13. annis, quibus in hac Parochia degens, ipsos sub mea jurisdictione habeo, nec mulieres ipsorum, etiam interpositis minatoriis Superiour meorum mandatis, ad solitam post partum Introductionem adigere potui, quae abdurata protervia maritorum suorum nixae, quando ipsis placet, lectum partus sui, ut S. Respectu porcae karam deserentes, cum scandalo etiam Vicinarum Possessionum, aeque ut illi Luthero adictarum, per vicos et plateas, immo popinas publicas, quod ipsum mihi Spanus Dnalis Vadkertensis saepius objecit, divagantur, et cum aliis conversantur.” – KÉL. I. Protestánsok.

jelentenek. Nyilvánvaló, hogy az evangélikusok nem elvi vagy felekezeti alapon vetették el az asszonyok szülés utáni templomi bevezetésének szokását, hiszen ez ellentmondana a magyarországi evangélikus egyház fentebb bemutatott hivatalos álláspontjának.

A plébános jelentésében említett szomszédos falvak evangélikusainak ez irányú rosszallása szintén azt erősíti, hogy az evangélikus vallásgyakorlathoz nagyon is hozzátartozott az egyházkeles szokása. A protestáns és a katolikus szertartástani nézetek azonban egyaránt az asszonyavatás „szokás” jellegét, nem kötelező mivoltát hangsúlyozzák. Ez utóbbi engedményt használták ki a vadkerti protestánsok, amikor az avatásért járó papi stóladíj kifizetésének elkerülése érdekében rendszeresen elmulasztották asszonyaik szülés utáni *introductio*ját. Érdeemes megfigyelni a jogos jövedelmét féltő Házi Pál plébános érvelését, aki az avatásért járó stólapénz elmaradását meg sem említve, csupán a vétkes mulasztás botrányosságára, veszélyes mivoltára összpontosít levelében. A vadkerti protestáns asszonyok szabálytalan viselkedéséről szóló sorok egyértelműen a szülés után papi áldás nélkül élő anyák *tisztátalanságát* hozzák fel fő vádpontul.

A protestánsok szabad vallásgyakorlatát II. József 1781-es Türelmi Rendelete vezette be Magyarországon. A híres *Edictum Tolerantiale* nem hozott egyértelmű rendelkezést a protestánsok által a plébánosoknak fizetendő stólapénz tekintetében.¹¹² A kérdéssel kapcsolatos határozatlanságot mutatják azok az 1780-as évekből származó helytartótanácsi körrendeletek, amelyek a stóla fizetésével, azon belül is az asszonyavatásért járó stólapénz protestánsok általi befizetésével foglalkoznak.

A Magyar Királyi Helytartótanács nyomtatott körlevelei között található, 1786. január 17-én kelt rendelet szerint sok helyen tanácstalanság mutatkozik abban a kérdésben, hogy a keresztelésért járó stólapénz megszüntetése után vajon tartoznak-e a protestánsok az *introductio*ért szokásos járulék megfizetésével. A körlevél a korábban kiadott Türelmi Rendelet figyelembevételére buzdít, amely szerint a protestánsok stólafizetési körülményei a jövőben úgy maradnak, ahogy a rendelet kiadásakor voltak. Ahol tehát a rendelet idején nem volt élő szokás az asszonyavatás, ott nem lehet most utólag a keresztelési járadék pótlására „*introductio*alis” stólát szedni.¹¹³

¹¹² Vö.: Bucsay 1985: 150. A lelkész nélküli gyülekezetek, a filiák tagjai továbbra is stólafizetésre voltak kötelezve.

¹¹³ „Inclutae Universitatis Comitatus. Complures Jurisdictiones edoceri petebant, an per sublatam baptismalem Stolam, etiam Stola sub titulo introductionis ab A Catholicis praetensa, pro sublata haberi debeat. Cuiusmodi quaestione per consilium hoc Regium Locumtenentiale altissimo loco repraesenta: Clementer resolvere dignabatur Sua Majestas Sacratissima, hac etiam in re benignum illud Normale mandatum observandum esse, quod videlicet depensio Stolarum relate ad A Catholicos in eo prorsus usu reliquenda sit, in quo eam Publicatio benigni tolerantialis Edicti deprehendit. Ubi id etiam observandum benignissime praecipitur, quod sublatio Stolae baptismalis ad desumptionem Stolae introductionalis, ubi eadem tempore publicati Tolerantialis Edicti non vigeat, nullum novum jus attribuat. Quam benignam Resolutionem Regiam in cunctis deinceps similibus casibus observandum intimat Consilium hoc Regium Locumtenentiale. Datum ex Consilio Regio Locumtenentialis Hungarico Budae die 17. Januarii 1786. Celebrato.” – MOL. C 23. 8. cs. Nr: 412.

Az első körlevél kiadása után két évvel, 1788. február 5-i keltezéssel, Gr. Zichy Károly aláírásával egy újabb rendelet járta a vármegyéket. Ebben megerősítették, hogy minden protestáns, aki a Türelmi Rendelet idején és azóta is gyakorolja az asszonyavatás szokását, köteles stólapénzt fizetni a papi teendő után a katolikus plébánosnak. Hozzá tették, hogy azok a protestánsok, akik ezzel ellentétben soha nem gyakorolták ezt a szokást, illetve mostanra lemondtak róla, nem kötelesek érte járandóságot fizetni.¹¹⁴

A 17-19. század folyamán az ország különböző egyházmegyéiben számos olyan egyházlátogatási jegyzőkönyv készült, amely értékes adatokat tartalmaz az asszonyavatás történetének tekintetében. A *Visitatio Canonica*k alkalmával, amikor a püspök személyesen, vagy megbízottja által felmérte és írásban rögzítette az egyházmegyéjébe tartozó plébániák helyzetét, számos egyéb kérdés mellett a plébános stóla jövedelmének pillanatnyi állapotát is tisztázták. A plébánosoknak általában a következő egyházi ceremóniák elvégzéséért járt stóla jövedék: keresztelés, szülés utáni asszonyavatás, esketés, új asszony avatása, temetés stb.

Pázmány Péter esztergomi érsek a 17. század első felében több egyházlátogatási körutat tett egyházmegyéjében. A vizitációs jegyzőkönyvek sok helyen megőrizték az asszonyavatás korai emlékét. Példaként említhetjük a nyitrai főesperesség 46 plébániájának 1630-as felmérését. A plébánosok stóla jövedelmei között 23 esetben, tehát a fölvelt jegyzőkönyvek 50 %-ában említik az asszonyok szülés utáni avatását. Az avatásért járó ellenszolgáltatás általában tyúkot, kalácsot, kenyeret, gyertyát, illetve 3 krajcárt jelentett.¹¹⁵ 1632-ben az istvánfalvi plébános ezek mellett viaszt is kapott a szertartás elvégzéséért. („Ab Introductione post partum Gallinam, Tortam, Cereum.”)¹¹⁶

A 17. század első felében uralkodó katolikus paphiány tükröződik abból a feljegyzésből, amelyet ugyanezen egyházmegye nógrádi főesperességében készített az 1634. évi egyházlátogatás vezetője. A gyarmati egyházközségről szóló jegyzőkönyvben arról számolt be, hogy katolikus pap híján a helybeli katolikus hívek kényszerűségből az eretnek prédikátorhoz járnak kereszttelteni, avatni és temetni. („Ecclesia in Gyarmad, haec Parocho Catholico est destituta, unde coguntur Catholici cum Baptismo et Introductione Puerperarum ad Haereticum Praedicantem recurrere eiusdem opere sepeliuntur.”) A jelentés készítője továbbá megjegyezte, hogy a gyarmati katolikusok saját szájából hallotta: ha nem küldenek sürgősen katolikus papot, előbb-utóbb elhagyják vallásukat.¹¹⁷ Az idézett adat nem csak azért nagyon tanulságos, mert bizonyítékot nyújt az asszonyavatás szokásának 17. századi mély meggyökerezettségére, valamint felvidéki protestáns előfordulására, hanem azért is, mert egyúttal halványan rávilágít a korszak felekezetek között ingázó népi vallásosságának homályos világára.

¹¹⁴ MOL. C 23. 17. cs. Nr: 485.

¹¹⁵ Beke 1994: 100-157.

¹¹⁶ Beke 1994: 406.

¹¹⁷ Beke 1994: 98.

Az esztergomi főegyházmegye barsi főesperességében 1647 és 1674 között fölvelt egyházlátogatási jegyzőkönyvek tanúsága szerint ezen a vidéken az említett időszakban általánosan elterjedt szokás volt az asszonyok szülés utáni templomi bevezetése. A plébános nem pénzt, hanem tyúkot, kenyeret, esetleg gyertyát vagy viaszt kapott híveitől az egyházkelő szertartás elvégzéséért.¹¹⁸

Ugyanebben az időszakban, egészen pontosan 1659-ben a rábaközi főesperességben is tartottak Visitatio Canonicat, amelynek jegyzőkönyveiből kiderül, hogy a plébánosok általában 1 kenyeret és 4 dénárt, illetve 5 dénárt kaptak az egyházkelőért.¹¹⁹ Ugyanitt 1696-ban alig többet, átlagosan 1 kenyeret és 5 dénárt fizettek a hívek a szertartásért.¹²⁰

Hasonló stólaajövedelme volt a veszprémi egyházmegye plébánosainak a 17-18. században.¹²¹ Kivételesnek számítanak azok az esetek, amikor egy falu plébánosának nem volt földje, ingatlanja, állandó jövedelme. Ekkor a stóladíjból származó jövedelmei kényszerűségből aránytalanul megnövekedtek. Példaként idézhetjük a felsőiszkázi plébános esetét, aki 1732-ben a többi faluban átlagosan előforduló 4-5 dénárral ellentétben 2 kenyeret, 2 tyúkot, vagy ha ez nem volt kéznél, 30 dénárt kért híveitől az egyházkelőért.¹²² Ugyancsak a veszprémi egyházmegye területén a 19. században már 7-48 krajcár járt a plébánosnak a szertartásért.¹²³

Több hazai egyházmegyében zsinati statútumok keretében szabályozták a plébánosoknak járó stóladíjakat. Így például a pécsi egyházmegye 1714-ben tartott szinódusának határozatai között kikötötték, hogy a plébánosok 5 dénárt, vagy szokástól függően ugyanennyi értékű tyúkot, kenyeret illetve bort kaphattak az avatásért.¹²⁴

„Szülés utáni avatásért” a görög katolikus papoknak is járt némi fizetség. 1746-ban a görömbölyi görög katolikus pap 2 garasért végezte a szertartást.¹²⁵

A kalocsai főegyházmegyében található Jánoshalmán, Hronyec János plébánossága alatt az 1762-es Visitatio Canonica elvégzésekor feljegyezték: „Mulieres post partum in Ecclesiam introduci accurati solent.”¹²⁶ Doroszlón 1767-ben szintén az asszonyavatás gondos végrehajtásáról tettek jelentést: „Mulieres post partum juxta regulam, formam et ordinem Ritualis Dioecesani antelati in Ecclesiam accurate introducuntur.”¹²⁷ Az ugyancsak bácskai Ada plébánosa, Szabó János 7 krajcárt kapott a szertartás elvégzéséért.¹²⁸ Ada papja valószínűleg nem végezte rendesen munkáját, mivel a plébánia hívei az 1770. szeptember 28-án tartott kalocsai érseki

¹¹⁸ Tomisa 1992: 13.

¹¹⁹ Lőrincz 1974: 235-240.

¹²⁰ Varga 1972: 287.

¹²¹ Pfeiffer 1947: 18; vö.: Ördög 1991-1998. IV: 595. és például a Keszthelyen 1748-ban följegyzett 5 dénáros avatást – Ördög 1991-1998. III: 346.

¹²² Pfeiffer 1947: 148.

¹²³ Meszlényi 1941: 84.

¹²⁴ Péterffy 1742. II: 422.

¹²⁵ Baán 1996: 57.

¹²⁶ KÉL. I. Vis. Can. Jánoshalma. 1762. 27. p. (Mikrofilmen: MOL. X 7954. 23810.)

¹²⁷ KÉL. I. Vis. Can. Doroszló. 1767. 109. p. (Mikrofilmen: MOL. X 7954. 23844.)

¹²⁸ KÉL. I. Vis. Can. ált. 1767. Distr. Tyb. 133. p.

szentszéki ülésen Szabó János elmozdítását kérték. A plébános elleni vádpontok között az is szerepelt, hogy „Gyuricsné és Lacziné avatását a szülés után – kérésük ellenére – nem végezte el, s most így járnak a faluban, még az eretnekeknek is botrányára.”¹²⁹

A kalocsai egyházmegye 19. századi egyházlátogatási jegyzőkönyvei már általában formanyomtatványokra készültek. A nyomtatvány külön tárgyalta az egyes papi tevékenységek részleteit. A kereszteleőről szóló fejezet záró kérdése mindig az avatás szertartásának tényére és helyére vonatkozott: „An Mulieres post Partum introduci soleant, juxta praescriptum Ritualis Colocensis? an haec introductio domi fiat?” A kérdésre adott válasz szinte kivétel nélkül az egész egyházmegyében pozitív volt. Például Horgoson 1823-ban egyrészt megerősítették az asszonyavatás szertartásának hivatalos szertartáskönyv szerint történő elvégzését, másrészt tagadták azt, hogy a pap a gyermekágyas asszonyok gyengélkedése esetén a templom helyett a házukban avatná föl az anyákat: „Mulieres post partum introduci solent juxta praescriptum Ritualis Colocensis: Introductio autem sit semper in Ecclesia, et nunquam domi.”¹³⁰

A szegedi római katolikus plébános 1761-ben 12 krajcárt kapott „a bevezetésért”.¹³¹ Turán, az 1766-os templomösszeírás tanúsága szerint a plébános az 1765-ös évben 24 kereszteleőt és egyházkelőt végzett el. Ezekért összesen 9 Ft 60 krajcár jövedelemre tett szert.¹³² Ugyanitt 1838-ban a Visitatio Canonica jegyzőkönyvvezetői azt jegyezték föl, hogy „egyházkelő mindig van, ha az anya meghal, nem engedik megtartani.”¹³³ Az utóbbi utalás nyomait más egyházmegyében is megtaláljuk. A híres bíboros, Batthyány József esztergomi érsek 1779-es vizitációs körútja során Óbarsban azt tapasztalta, hogy a plébános 30 dénárért végezte a bevezetés szertartását a szülést követő 14. napon. A szülésben elhunyt anyákat itt sem helyettesíthette más az avatásnál.¹³⁴ Az alapos és részletes egyházlátogatási jegyzőkönyveket készítő Batthyány József szintén 1779-ben a nagysároi plébániával kapcsolatban azt jegyeztette föl, hogy az asszonyok 3 héttel a szülés után mennek el a templomba, ahol a bevezetésért 17 dénárt fizetnek a plébánosnak.¹³⁵ A kutató csak sajnálhatja, hogy a ritka akkurátus érsek jegyzőkönyvei az avatás szüléstől számított időpontjának feljegyzésével tudomásunk szerint szinte egyedül állnak a 18-19. századi vizitációk tengerében. Mindenesetre ez a néhány adat is mutatja, hogy a gyermekágy ideje már a 18. században is nagy változatosságot mutatott a helyi szokások függvényében.

¹²⁹ Gyetvai 1992. I: 393.

¹³⁰ KÉL. I. Vis. Can. Horgos. 1823. 442. p. (Mikrofilmen: OL. X 7954. 23810.)

¹³¹ Farkas 1988: 11.

¹³² Schram 1972: 30.

¹³³ Schram 1972: 34.

¹³⁴ „Neo-Nuptas ritu Diaecesano introducitur erga Taxam dh. 30. ita Puerperas post dies 14 erga eandem Taxam, nec solet differre Introductiones, vel Copulationes praetexta praetensiorum privatorum nec etiam ad mortuis in puerperio quid quam exigit, cum nec caeremonias peragat Introductionis.” – Tomisa 1997: 37.

¹³⁵ Tomisa 1997: 158.

Különösen értékes adatot őrzött meg a kalocsai egyházmegyében található Hercegszántó 1767. évi egyházlátogatási jegyzőkönyve. A szántói plébános erősen sérelmesnek találta Gillyán Illés uradalmi pandúr tettét, aki botrányos módon a plébános lelkét szidta. Történt ugyanis, hogy a plébánosnak járó járadékok elmaradása miatt a pap nem volt hajlandó elvégezni a pandúr feleségének szülés utáni avatási szertartását. A heves természetű Gillyán dülva-fúlva távozott a plébániáról és azt kiáltozta: „Én már semmilyen plébánost nem keresek meg, magam leszek a feleségem papja!” Majd arra kényszerítette feleségét, hogy a szokásos avatás nélkül menjen be a templomba. A sírva ellenkező asszonyt erővel lökte át a templom küszöbén. A férfi tette nem csak a plébánost, hanem az egész falut fölháborította. A vizitációt végző esperes 15 botütésre ítélte az uradalmi pandúrt. Az asszony avatásának szertartását pótolták, de négyszeres stóladíjat fizetett érte.¹³⁶ A történet érzékletesen mutatja a szokás XVIII. századi mély gyökerezettségét, normaszerszerűségét. A szabályokat lelkiismeretfurdalás nélkül áthágó Gillyán Illés és az ezellen kétségbeesetten tiltakozó asszony esete egyedülálló adalék a tisztátalanságtól való erős, általános félelem megörökítésének szempontjából.

Hasonló okokkal magyarázható, hogy a Csík, Kászon és Gyergyó székek rendelkezéseit tartalmazó 1645. évi csíkkozmási határozatok büntetést helyeztek kilátásba az avatást elhalasztókra: „A megye Birai, és Szent egyház fiai hűtősek... és azoknak is büntetésire, kik a szülés után, avatás, vagy áldás nélkül imit amot járnak ki menvén életekről, és a Templomba bé mennek hír nélkül.” Az említett székben az efféle törvényszegőket 1 forint bírsággal büntették.¹³⁷

A szokás emlékét más erdélyi források is megőrizték. Batthyány Ignác erdélyi püspök 1783-ban körlevelet küldött szét az udvarhelyi főesperesség valamennyi plébániájához, amelyben az 1780-as évek elején megtartott vizitációs körútjának tapasztalatai alapján rendelkezett. A rendelet a plébánosok avatásért járó stólajjövödelmét egységesen 24 krajcárban határozta meg.¹³⁸

Az 1831-es korondi vizitációs jegyzőkönyv tanúsága szerint a faluban jellemző szokás volt az asszonyavatás. („Mulieres post partum ad templum introducuntur”). Korondon a szertartást végző plébánosnak ekkoriban 5 tojás vagy egy csirke járt.¹³⁹

Az *Introductio* említését a plébánosoknak segítő kántorok, tanítók stólajjövödelmei között is fellelhetjük. Kecelen 1738-ban 5 dénár, 1762-ben 15 dénár tanítói jövedelmet rögzítettek az egyházlátogatási jegyzőkönyvek.¹⁴⁰ A szomszédos Vadkert 1767-ben hivatalba lépett tanítója 5 krajcárt kapott a szertartásnál történő éneklésért.¹⁴¹ A kalocsai főegyházmegye bácsi esperesi kerületében talál-

¹³⁶ A jegyzőkönyv szövegét magyar fordításban ld.: Bárth D. 1999: 326.

¹³⁷ Sávai 1997b. I: 55.

¹³⁸ KOPI. Körlevelek protokolluma. 1783.

¹³⁹ KOPI. Vis. Can. 1831.

¹⁴⁰ Sz. Kőrösi 1984: 457.

¹⁴¹ Bárth D. 1998: 50.

ható Bácsordason 1767-ben 3 krajcárt fizettek az avatásért Cser Antalnak, akiről a falu lakói kijelentették, hogy „Mester és Cantorunknak meg fogattuk”.¹⁴²

Számos történeti forrásadat bizonyítja, hogy a 17-18-19. században a paphiány következtében helyenként ún. licenciátusok, azaz bizonyos egyházi tevékenységgel felruházott kántortanítók, mesterek stb. végezték el az asszonyok szülés utáni avatási szertartását. Juhász Kálmán, a licenciátus magyarországi intézményének történetét bemutató munkájában a licenciátusok fő kötelességének, jogának a keresztelés és esketés mellett az újasszony „egyházkelőjét” és a gyermekágyas anyák avatását tartja.¹⁴³ Az 1675-ös váci zsinat 1 kenyérben és egy tyúkban limitálta a licenciátusok avatásért járó jövedelmeit. Az említett természeti járandóságok pénzbeli fizetéssel is kiegyenlíthetők voltak.¹⁴⁴ A győri főesperességben 1698-ban leginkább 1 kenyeret és 4 dénárt, illetve 5 dénárt adtak a licenciátusoknak avatásért.¹⁴⁵ A marosi főesperességhez tartozó Szovátn 1731-ben az atyhai Lukács Márton licenciátusnak 1 baromfit ajándékoztak az anyák gyermekük bemutatásakor.¹⁴⁶

Az asszonyavatás szokásának történeti nyomai után érdeklődő kutató lehetőségei természetesen nem merülnek ki az egyházi jellegű forrásokban. A legkülönbözőbb levéltári iratfajták rejtegethetnek forrásadatokat témánkra vonatkozóan. A források hosszú, kitartó földolgozásával ki lehetne hámozni az úriszéki és egyéb perek, a falusi és mezővárosi protokollum-könyvek, különféle tanácsulési jegyzőkönyvek, kontraktusok stb. asszonyavatásra utaló történeti adatait. A források ilyen szempontú földolgozásának hiánya miatt most mindössze néhány, különféle forrástípusból származó történeti-néprajzi adat következik.

Avatásról esik szó egy 1744-ben lefolytatott Pest megyei boszorkányper vallo-másaiban. A felsőtarcsai Zsélyó Mihályné Szlovácska Anna elleni per egyik tanúja, a 26 esztendőös Fazekas Pálné vallomása szerint a vádlott, aki bába volt, boszorkányosan megfenyegette őt. Tette azt azért, mert a „Fatens” szemtanúja volt

¹⁴² Bárh J. 1974: 88.

¹⁴³ Juhász 1921: 43.

¹⁴⁴ Sávai 1997a: 206; Juhász 1921: 54-57.

¹⁴⁵ Varga 1971: 182-192.

¹⁴⁶ Sávai 1997a: 157. – A licenciátus intézmény helyenként még a 19. században is fennmaradt. Legutolsó nyomait a hatalmas kiterjedésű szegedi tanyavilágban találjuk meg. Tömörkény István, a szegedi nagytáj híres írója a 20. század legelején így örököltette meg a licenciátus tanítók által végzett asszonyavatás hamarosan eltűnő emlékeit: „Avatás! Múló régi szokás, amit feledni kezdenek a városokon. Mikor a szülő asszony újszülött gyermekével legelsőbb a házból kilép, a templomba megy, s gyermekét az Istennek följánlja, gondjaiba helyezi, és védelme alá terjeszti. Múló szokás. A csengetyűk megszólaltak, a kápolna virágos vasalású ajtajai kinyíltak, a tanító pár szál gyertyát meggyújtott, és a nő kisgyermekével az oltár elé lépett. A tanító az oltár lépcsőjére ment, kifordult, mint a pap szokta, és imádságokat olvasott föl a könyvből. Latin imádságokat és magyar könyörgéseket.

Másként csendes volt, átható és tiszteletet gerjesztő csönd. A fiatal férj a kápolna ajtajában maradt. Talán nem is mert belépni a szertartás ünnepi volta miatt. Mert a szertartás ünnepi volt és megható. A nőn az Isten elé való járulás félelme látszott és magzatát szeretettel nyújtá két karján előre: lásd Teremtő Úr, első útamban Hozzád járulok, és a véremből való vért Neked ajánlom.” (Tömörkény István: Tanyai képek. Szegedi Napló 1902. 297. sz. – Idézi: Bálint 1980: 36.)

annak, hogy a vádlott a tiltás ellenére Szent György napkor a tehenek közé ment. A per szövege szerint „midőn a Fatenst avatásra késértette volna Zselyóné, akkor mondta néki minden kérdés nélkül, ha engemet Vácra fel visznek, meg latyák a Tarcsaiak mi lesz ebből még az gyermekek is megh emlegetik.”¹⁴⁷

A boszorkányperek mellett más úriszéki perek is rejtegetnek történeti adatokat. 1769-ben zajlott a kalocsai úriszéken Kriska Ancsa keceli leányanya pere. A vádlott megölte első gyermekét. A másodikkal 3 hétig maradt gyerekágyban: „Utána Vadkertre ment magát beavattatni. Egy káplán avatta be.”¹⁴⁸

A keceli tanácsülési jegyzőkönyvek megőrizték a keceli tanács egyik 1814-es határozatát, amelynek alábbi részlete az asszonyavatás kiemelt jelentőségét bizonyítja: „Turcsik György menyé, Marin két órai áristomra és 12 korbátsokra ítéltetett, azon okért, hogy ő az utcán az előljárókat tsúful káromlotta, de minthogy most terhes, az 12 korbátsokat megadni nem lehetne, el hagyattatott azon ideig, miglen meggyerekezik és az templomba ki nem megy.”¹⁴⁹

Hasonló jellegű említéssel találkozunk a keceli tanács egyik levelében, amelyet a kalocsai úriszékhez írt 1774-ben: „lakik nálunk egy Ilona nevű személy, ki is ...egy személlyel, hogy meg esett, terhes lévén. Helységünkbe bé jött, ahol is meggyerekeezett, bé avatás után, érdemlett büntetéseit el is vette, most magát becsületesen viseli.”¹⁵⁰

AZ ASSZONYAVATÁS NÉPRAJZI ARCULATA

Az asszonyavatás témaköréről ismereteink szerint csupán egyetlen önálló publikáció jelent meg a magyar néprajzi szakirodalomban. Szendrey Zsigmond 1932-ben rövid cikkben dolgozta föl az „anya-avatás” szokásának addig összegyűjtött leírásait.¹⁵¹ Emellett természetesen a magyar néprajz nagyszabású összefoglaló munkái, valamint a népszokások témakörében íródott összefoglalások hagyományosan érintik az asszonyavatás témakörét.¹⁵² Érintőlegesen a katolikus és a református vallási néprajz is foglalkozott a kérdéssel.¹⁵³

Az utóbbi évszázad etnográfiai népszokásleírásai hagyományos módon, az emberi élet fordulóihoz fűződő szokások között sok esetben az asszonyavatás szokásának bemutatását is tartalmazzák. A Kárpát-medence legkülönbözőbb részeiről

¹⁴⁷ Schram 1970-1982. I: 470. – Az idézett szövegrész értékes adatot tartalmaz a bábák avatásnál betöltött szerepére vonatkozóan.

¹⁴⁸ Bárth J. 1984: 317. A forrásadat azt a feltételezésünket erősíti meg, hogy a 18. században még nem tiltották a leányanyák templomi avatását. Jellemző viszont, hogy Kriska Ancsa minden bizonnyal félt az akkori keceli plébános, Házy Pál dorgálásától, s ezért inkább a közeli Vadkert káplánját kérte meg a szertartás elvégzésére.

¹⁴⁹ Bárth J. 1984: 317.

¹⁵⁰ Bárth J. 1984: 323.

¹⁵¹ Szendrey Zs. 1932.

¹⁵² Szendrey Zs. – Szendrey Á. 1943: 144; MNL. I. 149-150; Kapros 1990: 29-30; Réső Ensel 1867: 118; Dörfler 1893: 219; Pócs 1990: 630; Hermann 1895: 201; Tárkány Szücs 1981: 138.

¹⁵³ Kálmány 1885; Bálint 1980: 36-37; Illyés 1931: 101; Kósa 1990: 472; S. Lackovits 1991; Kósa 1993: 39.

rendelkezünk az asszonyavatás szokásának néprajzi leírásaival. Ezek a szokásleírások legjellemzőbben a következő témakörök bemutatására vállalkoznak:

1. A gyermekágyas időszak tilalmai, hiedelmei, szokásai
2. A gyermekágyas időszak hossza, az avatás napja
3. Az avatásra induló asszony (és gyerekének) ruházata, kísérői
4. A templomig tartó út hiedelmei
5. Az avatási szertartás
6. A pap járandósága
7. A hazaúthoz kapcsolódó hiedelmek, szokások
8. A tilalmak feloldódása

A Kárpát-medence tájai közül az Ipoly-mente¹⁵⁴, a Délvidék¹⁵⁵ és a Dél-Dunántúl¹⁵⁶, a Székelyföld¹⁵⁷, a népcsoportok közül pedig elsősorban a palócok¹⁵⁸ asszonyavatási szokásait ismertették a legrészletesebben.¹⁵⁹ Hasonlóképpen fontosak azok az adatok, amelyek a nem római katolikus lakosság avatási szokásairól szólnak.¹⁶⁰ Aránylag részletes leírást találunk még a turai, a makói, a hegyhátvidéki, a tápai, a berettyóújfalui, a kocsi és a borsavölgyi asszonyavatási szokásokról.¹⁶¹

* * *

Elsősorban történeti indíttatású dolgozatunkban megkíséreltük felvázolni az asszonyok szülés utáni templomi avatásának egyháztörténeti, szokástörténeti és hagyományos néprajzi aspektusait. Több olyan kérdést elkerültünk, amelyek megválaszolása nagyobb teret és további kutatásokat igényelne. Ezek közé a jövőben megoldandó feladatok közé tartozik a meglévő, asszonyavatásra vonatkozó néprajzi leírások adatainak elemzése, részletes bemutatása. Szóbeli jelenkutatással lehetne vizsgálni a szokás 20. század végi eltűnésének, illetve helyenkénti továbbélésének formáját, folyamatát.¹⁶²

¹⁵⁴ Kapros 1977: 172-173; Kapros 1986: 208-210; Csáky 1992: 78-79.

¹⁵⁵ Tóth 1975: 141; Jung 1978: 52-53; Csorba 1988: 173; Kovács 1988: 32.

¹⁵⁶ Gönczi 1906: 156-157; 1937: 71, 88-90; Berze Nagy 1940: 69, 78; Lantosné Imre 1998: 995.

¹⁵⁷ Gazda 1980: 34; Jakab 1998: 78; Balázs 1999: 251-256.

¹⁵⁸ Istvánffy 1890: 299; Pintér 1891: 97-98; Istvánffy 1911: 228; Nyáry 1924: 95; 1931: 171; Kapros 1989: 56-57; Lengyel – Limbacher 1997: 179-180.

¹⁵⁹ A palócokon kívül a barkók, a matyók, a tírpákok, a moldvai csángók, a békéscsabai szlovákok és a vasi szlovének avatási szokásairól is van adatunk. A felsorolás sorrendjében: Paládi-Kovács 1982: 130; Fügedi 1988: 31-32; Márkus 1943: 168-169; Benedek H. E. 1997: 70-71; Örsi 1993: 588; M. Kozár 1988: 149.

¹⁶⁰ Reformátusokról: Orbán 1868-1873. VI: 138; Gelencsér 1980: 140; Bartha 1985: 44.; Madar 1985: 663; Kertész 1989: 47; Fazekas 1990: 110; Gelencsér 1991: 388-389. Evangélikusokról: Solymár 1944: 514-515; Starkné Koltai – ifj. Káposzta 1997: 158; Beck 1965: 605. Görög katolikusokról: Bartha 1980: 65.

¹⁶¹ Sorrendben: Schram 1972: 101, 103; Markos 1986: 77-78; Nagy 1900: 358; Lele – Waldmann 1971: 590; V. Szathmáry 1978: 231; Fél 1941: 91; Vajkai 1943: 92.

¹⁶² A szokás eltűnése hosszú folyamat keretében ment végbe, amely végighúzódt az egész XX. századon. A magyar nyelvterület egyes vidékein már a század elején múlt időben beszéltek az asszonyavatásról, míg helyenként még az évezred utolsó évtizedeiben is élő szokás maradt. 1999 nyarán végzett székelyföldi gyűjtéseink során a szokás tájanként, felekezetenként és szinte fal-

LEVÉLTÁRI ÉS KÖNYVTÁRI RÖVIDÍTÉSJEGYZÉK

AK= MTA Akadémiai Könyvtár
EK = Budapesti Egyetemi Könyvtár
KÉL = Kalocsai Érseki Levéltár
KFK = Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár
KOPI = Korondi Plébániai Irattár
MOL = Magyar Országos Levéltár
OSZK= Országos Széchényi Könyvtár

vakként (sőt személyenként!) eltérő eltűnési folyamatáról győződünk meg. Egy Hidegségről (Gyimesközéplek) Csíkszeredába származott asszony például városi garzonlakásából sem mozgult ki négy hétig gyermeke születése után. Első útjával a szeredai espereshez ment „kiavatódni”. Az eset 1987-ben történt. Ugyancsak székelyföldi gyűjtési tapasztalataink világítottak rá a szokás eltűnésének külső tényezőire. Ezek közül fontos a helyi plébánosok szerepe, akik a 20. század második felében sok helyen önkényesen döntöttek el a szertartás végzésének felfüggesztését, mivel erre lehetőségük nyílt az egyházi álláspont semlegessége következtében. A folyamat alakulására emellett politikai és világnézeti tényezők is hatással voltak, valamint nem hanyagolható el a kórházi szülés elterjedésének és általánossá válásának e vonatkozásban kifejtett negatív hatása sem.

IRODALOM

AGENDA

- 1963 *Agenda a Magyarországi Evangélikus Egyház lelkészei számára*. Evangélikus Egyetemes Sajtóosztály. Budapest

BAÁN István

- 1996 A görömbölyi görögkatolikus egyházközség a XVIII. században. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 8. évf. 3-4. sz. 51-60.

BALÁZS Lajos

- 1999 *Szeretet fogott el a gyermek iránt. A születés szokásvilága Csíkszentdomonkoson*. Csíkszereda

BARÓTI SZABÓ Dávid

- 1792 *Kisdéd Szó-tár*. Második kiadás. Kassa

BARTAL, Antonius

- 1901 *Glossarium mediae et infimae latinitatis Regni Hungariae*. Budapest

BARTHA Elek

- 1980 *A hitélet néprajzi vizsgálata egy zempléni faluban*. (Studia folkloristica et ethnographica. 5.) Debrecen
1985 Az emberi élet fordulói Bárádon. In: Balassa Iván (szerk.): *Báránd története és néprajza*. Báránd, 437-452.

BATTHYÁNY, Ignatius

- 1827 *Leges Ecclesiasticae Regni Hungariae, et provinciarum adiacentium*. II-III. Claudiopoli

BÁLINT Sándor

- 1980 A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete. III. rész. *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, 1978/79. – 2. Szeged

BÁRTH Dániel

- 1998 A kalocsai főlő esperesi kerület plébániái a 18. század közepén. In: Romsics Imre – Wicker Erika (szerk.): *Múzeumi kutatások Bács-Kiskun megyében*. 1997. Kalocsa, 47-52.
1999 A hercegszántói egyház vizitációja 1767-ben. *Cumania*, 16. 311-333.

BÁRTH János

- 1984 Az életmód néhány meghatározó elemének történeti-néprajzi képe. In: Báর্থ János (szerk.): *Kecel története és néprajza*. Kecel, 297-325.
1974 Bácskai kántortanítók kontraktusai a XVIII. századból. *Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, VI. 18. 87-91.

BECK Zoltán

- 1965 *Népszokások*. In: Nagy Gyula (szerk.): *Orosháza néprajza*. Orosháza, 602-639.

BEKE Margit

- 1994 *Pázmány Péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1616-1637)*. (Strigonium antiquum. 3.) Budapest

BENEDEK H. Erika

- 1997 A terhesség, szülés, csecsemőgondozás múltja és jelene egy moldvai csángó faluban. In: Pozsony Ferenc (szerk.): *Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve*, 5. Kolozsvár, 56-72.

BENEDEK Sándor

- 1971 *A magyarországi református egyház istentiszteletének multja*. Órsziget

BERZE NAGY János

- 1940 *Baranyai magyar néphagyományok I-III*. Pécs

BEYTHE István

- 1582 *Mikeppen az korosztényi gyeuleközethben az köröztégöt, vr vachorayat, hazasok esköttétését, oldozatot, gyontást etc. zolgáltassanak az egy házi tanijtok, arrol iratot könyuechke Beythe Istuan praedicator által.* Németújvár

BORNEMISZA Péter

- 1577 *Negy könyvetske a keresztyeni hitnec tudomanyarol.* Sempte

BOSNYÁK Sándor

- 1984 *A bukovinai magyarok hitvilága II.* (Orvoslás, a születéstől a halálig, történelmi emlékek). (Folklór Archívum. 16.) Budapest

BUCSAY Mihály

- 1985 *A protestantizmus története Magyarországon 1521-1945.* Budapest

COLL. RITUUM

- 1961 *Collectio rituum ad instar appendicis ritualis romani ad usum dioecesium et paroeciarum linguae hungaricae a sancta sede approbata.* Budapestini

CS

- 1650 *Canones, az az Az egyhazi szolgalelkeknek Tisztinek és tisztseges magok tartásának Regulái. Iratattnac Sopron vár megyebéli Ecclesiac Senioraitul...* Samariában

CSÁKY Károly

- 1992 „Pogánykát vittünk, báránykát hoztunk”. (A születéssel s a gyermekkel kapcsolatos népi hiedelmek és szokások az Ipoly mentén). (Népismereti Könyvtár. 3.) Komárom

CSORBA Béla

- 1988 *Temerini néphagyományok.* Újvidék

DÖRFLER Fanny, Wlislöckiné

- 1893 *A gyermek a magyar néphitben.* *Ethnographia*, IV. 107-116, 208-224.

DU CANGE

- 1885 *Glossarium mediae et infimae latinitatis conditum a Carolo Du Fresne Domino Du Cange auctum Tomus Quartus. Editio nova.* Nior

FARKAS Csaba

- 1988 *A szegedi plébánia 1761. évi összeírása.* (Forrásközlés). In: Blazovich László (szerk.): *Tanulmányok Csongrád megye történetéből.* XIII. Szeged, 5-16.

FAZEKAS Gábor

- 1990 *Técső gyülekezeti élete és vallásos szokásai.* In: Fejős Zoltán – Küllös Imola (szerk.): *Vallásosság és népi kultúra a határainkon túl.* Budapest, 104-123.

FÉL Edit

- 1941 *Kocs 1936-ban.* Budapest

FRANZ, Adolph

- 1909 *Die kirchlichen Benedictionen im Mittelalter.* I-II. Freiburg im Breisgau

FÜGEDI Márta

- 1988 *A gyermek a matyó családban.* (Borsodi kismonográfiák 29.) Miskolc

GAITH Rudolf – PATZNER István

- 1892 *Lelkipásztori lexikon.* Temesvár

GAZDA Klára

- 1980 *Gyermekevilág Esztelneken.* Bukarest

GELENCSÉR József

- 1980 *Az emberi élet nagy fordulóihoz kapcsolódó szokások Sárkeresztesen.* *Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis.* XVIII. 133-155.
1991 *Az emberi élet fordulóihoz fűződő szokások, hiedelmek a Móri-völgyben és a*

Zámolyi-medencében. In: Gelencsér József – Lukács László: *Szép napunk támadt. A népszokások Fejér megyében*. Székesfehérvár, 375-493.

GÖNCZI Ferenc

1906 A gyermek születése és szoptatása körül való szokások Göcsejben és Hetésben. *Ethnographia*, XVII. 153-159.

1937 *Somogyi gyermek. A somogymegyei földműves nép gyermeknevelési módjának s a gyermekek különböző szokásainak leírása*. Kaposvár

GÖR. KAT. SZERKÖNYV

1927 *Görögkatolikus egyházi szerkönyv. (Euchologion)*. Az 1879. évben Hajdudorogon készült magyar fordítás második, bővített kiadása. Nyíregyháza

GYETVAI Péter

1992 *A Tiszai korona-kerület telepítéstörténete*. I-III. Kalocsa

HARDUINUS, Joannes

1701 *Acta concilii Nicaeni ex conciliorum collectione Regia maxima*. Typis Academicis Societatis Jesu. Tynaviae

HELTAI Gáspár

1559 *Agenda az az szentegyhazi Chelekedetec, Mellyeket követnec közenségesképpen a' Keresztyéni Ministerec es Lelkipásztoroc*. Uyonna nyomtattott. Colosvarba

HERMANN Antal

1895 Az idővarázslás a magyar s egyéb hazai népek hitében. *Ethnographia*, VI. 198-205.

HUSZÁR Ernő

1949 *Egyházi szokások (observantia) a kalocsai főegyházmegye népe között*. Kézirat (KFK). Kalocsa

ILLYÉS Endre

1931 *A magyar református földművelő nép lelki élete, különös tekintettel vallásos világára*. Szeged

ISTVÁNFFY Gyula

1890 Egy kis adalék a palócnép babonáihoz. *Ethnographia*, I. 295-299.

1911 A borsodmegyei palócok. *Ethnographia*, XXII. 222-232.

JAKAB Rozália

1998 *„Nálunk a harangszó elszáll a határig”. Népelet és néphagyomány Farkaslakán*. Kolozsvár

JUHÁSZ Kálmán

1921 *A licenciátusi intézmény Magyarországon*. Budapest

JUNG Károly

1978 *Az emberélet fordulói. Gombosi népszokások*. Szabadka

KAPROS Márta

1977 Hiedelmek és szokások a graviditás kezdetétől az anya avatásának szertartásáig az Ipoly menti falvakban. *Nógrád megyei múzeumok Évkönyve*, III. Salgótarján, 147-181.

1986 *A születés szokásai és hiedelmei az Ipoly mentén*. (Studia folkloristica et ethnographica. 18.) Debrecen

1989 Születés. In: Bakó Ferenc (szerk.): *Palócok*. IV. Rítus és folklór. Eger, 7-91.

1990 A születés és kisgyermekkor szokásai. In: Dömötör Tekla (főszerk.): *Magyar Néprajz*. VII. 9-31. Budapest

KARSAI Ferenc

1987 *Jánosshalma néprajza*. Kecskemét

KATHONA Géza

1939 *Samarjai János gyakorlati teológiája*. (Theológiai tanulmányok 61.) Debrecen

- KÁLMÁNY** Lajos
1885 *Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya*. Budapest
- KERESZTÚRI** AGENDA
1598 *Agenda azaz a Szent-Egyházi cselekedeteknek avagy Szentségeknek és egyebh egyházi Szolgálatok ki szolgáltatásának modgya*. Keresztúr
- KERTÉSZ** Judit
1989 *A születés és a kisgyermekkor folklórja a Szuha-völgyben*. (Gömör néprajza. XV.) Debrecen
- KISS** Áron
1882 *A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései*. Budapest
- KOLUMBÁN** Soma
1895 Hétfalusi csángó babonák. *Ethnographia*, VI. 398-401.
- KONEK** Sándor – **ANTAL** Gyula
1889 *Egyházjogtan kézikönyve*. Budapest
- KÓSA** László
1990 Protestáns egyházas szokások és magatartásformák. In: Dömötör Tekla (főszerk.): *Magyar Néprajz*. VII. Budapest, 443-481.
1993 *Egyház, társadalom, hagyomány*. Debrecen
- KOVÁCS** Endre
1988 *Bölcsőtől a koporsóig. Az emberélet fordulóinak népszokásai Doroszlón*. Újvidék
- M. KOZÁR** Mária
1988 A gyermek születéséhez fűződő rítusok a vasi szlovéneknél. *Vasi Szemle*, XLII. 2. sz. 146-154.
- SZ. KÖRÖSI** Ilona
1984 A népoktatás története. In: Bárth János (szerk.): *Kecel története és néprajza*. Kecel, 455-494.
- S. LACKOVITS** Emőke
1991 Katolikus elemek a református népi vallási gyakorlatban (Közép-Dunántúl, XIX. század II. fele, XX. század). In: Bárdos István – Beke Margit (szerk.): *Egyházak a változó világban*. Esztergom, 313-318.
- LANTOSNÉ IMRE** Mária
1998 Forráskultusz és paraliturgia. In: Jankovics József – Monok István – Nyerges Judit (szerk.): *A magyar művelődés és a kereszténység*. A IV. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus előadásai. Róma – Nápoly, 1996. szeptember 9-14. I-III. Budapest – Szeged, II: 989-999.
- LELE** József – **WALDMANN** József
1971 Hagyományvilág. In: Juhász Antal (szerk.): *Tápé története és néprajza*. Tápé, 573-628.
- LENGYEL** Ágnes – **LIMBACHER** Gábor
1997 *Népi vallásosság a Palócföldön*. Balassagyarmat
- LONOVICS** József
1865 *Népszerű Egyházi archeológia, vagyis a katolikus ünnepek, szentségek, ünnepélyek szertartások értelmezése és a különféle rendes s rendkívüli szószéki jelentések, részint szent beszédekben részint hirdetményalakú oktatásban*. I-III. (Harmadik tetemesen bővített és javított kiadás). Pest
- LŐRINCZ** Imre
1974 A rábaközi főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1659-ből. *Arrabona*, 16. 233-241.

MADAR Ilona

- 1985 Adatok a Kál-völgyi falvak vallási szokásainak és erkölcsének változásához.
A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 17. 659-674.

MARKOS Gyöngyi

- 1986 A születés hagyományi Makón. (Folklór és etnográfia. 27.) Debrecen

MÁRKUS Mihály

- 1943 A bokortanyák népe. Budapest

MELOTAI NYILAS István

- 1621 *Agenda az az: Anyaszentegyházbeli szolgálat szerint valo Czelekedet, melyben az Vy: Testamentomnak két Sacramentomának, az Szent Keresztsegnek es az Vr Vaczorájának ki szolgáltatásának es az Házasulandoknak egyben adattatásoknak modgya meg iratik azokhoz illendő hasznos tanúságokkal egyetemben. Iratott es ki botosatatot az Felseges Gabriel Királynak... Praedicatora Melotai Nyilas István által.* Kolozsvár

MELLES Emil

- 1937 *Görögkatolikus Szertartástan iskolai és magánhasználatra.* Átdolgozta: Szántay-Szémán István – Kozma János. Negyedik, teljesen átdolgozott, bővített kiadás. Budapest

MÉLIUSZ JUHÁSZ Péter

- 1563 *Válogatot praedicatori ac a prophetac es apostoloc irassabol, mind esz esztendő által valo fő innepekre, es minden felé szükséges dolgokrol es artikulusokról a regi es mastani Doctoroknac magyarazasoc szerint.* Döbrötözömbe

MESZLÉNYI Antal

- 1941 *Gróf Zichy Domonkos veszprémi püspök (1842-1849) egyházlátogatása 1845-46-ban.* (A veszprémi egyházmegye multjából. 7.) Veszprém

MIHÁLYFI Ákos

- 1926 *Az emberek megszentelése. (Szentségek és szentelmények). Egyetemi előadások a lelkipásztorkodástan köréből.* Második, javított kiadás. Budapest

MNL

- 1977-1982 *Magyar Néprajzi Lexikon.* I-V. Főszerkesztő: Ortutay Gyula. Budapest

NAGY József

- 1900 Hegyhátvidéki (vasmegyei) népszokások. *Ethnographia*, XI. 357-366.

NÉMETHY Lajos

- 1885 *A római kath. egyházi Szertartások értelmező kézikönyve (Archeologico-liturgia).* Budapest

NYÁRI Albert

- 1924 Jellemvonások a palóc népeletből. *Ethnographia*, XXXIV-XXXV. 92-100.
1931 A palóc anya és gyermeke. *Ethnographia*, XLII. 167-174.

OBSEQUIALE STRIGONIENSE

- [?] XV-XVI. sz. *Obsequiale seu baptismale secundum chorum alme ecclesie Strigoniensis.* Leipzig
[?] 1500 *Baptismale Strigoniense.* Impressum cura et expensis Johannis Hertzog Civis Budensis: sub suo signo: in inclyta urbe Vinenna (sic!)
1501 *Obsequiale seu baptismale secundum chorum alme ecclesie Strigoniensis.* Johannes Pap librarii Budensis Civis. Venetiis
1508 *Obsequiale seu baptismale secundum chorum alme ecclesie Strigoniensis.* Johannes Pap librarii Budensis Civis. Venezia
1525 *Obsequiale seu baptismale secundum chorum alme ecclesie Strigoniensis.* Michael Prischwitz librarius Budensis. Venetiis

ORBÁN Balázs

1868-1873 *A Székelyföld leírása*. I-VI. Pest

ORDO B. P.

1973 *Ordo baptismi parvulorum. A gyermekkeresztelés szertartása. (A felnőttkeresztelés egyszerűbb szertartásával, a bérmlás szertartásával és az érvényesen megkereszteltek befogadásával a katolikus egyház teljes közösségébe)*. Kézirat gyanánt közreadja a Magyar Katolikus Püspöki Kar. Budapest

ORDO ET RITUS

1560 *Ordo et ritus sanctae metropolitanae Ecclesiae Strigoniensis quibus Parochi et alii animarum Pastores in Ecclesiis suis uti debent. (Nicolaus Olahus)* In Aedibus Collegii Caesarei, Societati Jesu. Viennae

ÖRDÖG Ferenc

1991-1998 *Zala megye népességösszeírásai és egyházlátogatási jegyzőkönyvei (1745-1771)*. I-IV. Budapest – Zalaegerszeg

ÖRSI Julianna

1993 Születés és keresztelő a békéscsabai szlovákoknál és magyaroknál. In: Grin Igor – Krupa András (szerk.): *Békéscsaba néprajza*. Békéscsaba, 584-606.

PALÁDI-KOVÁCS Attila

1982 *A barkóság és népe*. Miskolc

PÁZMÁNY Péter

1894 Felelet az Magyarai István sárvári praedicatornak az Ország romlása okairól irt könyvére. *Pázmány Péter összes munkái*. I. Budapest. 1-199.

PÉTERFFY, Carolus

1742 *Sacra Concilia Ecclesiae Romano-Catholicae in Regno Hungariae Celebrata...* I. Vienne; II. Posonii

PFEIFFER János

1947 *A veszprémi egyházmegye legrégibb egyházlátogatásai (1554-1760)*. Veszprém

PINTÉR Sándor

1891 A palócz születése, házassága és halálózása. *Ethnographia*, II. 96-109.

POKORNY Emánuel

1901 *Katholikus Szertartástan. Közép és polgári iskolák használatára*. Budapest

PÓCS Éva

1990 Néphit. In: Dömötör Tekla (főszerk.): *Magyar Néprajz*. VII. Budapest, 527-692.

RADÓ Polikárp

1944 *Nyomatott liturgikus könyveink kézírásos bejegyzései*. Budapest

1973 *Libri liturgici manuscripti bibliothecarum Hungariae et limitropharum Regionum*. Budapest

RAJNER Lajos

1901 *A Rituale-kérdés Magyarországon*. Budapest

RÁTH György

1889 A legrégibb esztergomi Obsequiale 1496-ból. *Magyar Könyvszemle*, 1888. évf. 264-268.

1891 Nyomatott szertartáskönyveink a római Rituale behozataláig. *Magyar Könyvszemle*, 1890. évf. 163-191.

RÉSŐ ENSEL Sándor

1867 *Magyarországi népszokások*. Pesten

RIT. AGRIENSE

1702 *Rituale Agriense sive formula agendorum in administratione Sacramentorum ac*

caeteris ecclesiae publicis functionibus ad instar Ritualis Strigoniensis. Auctoritate, et sumptibus illustrissimi, ac reverendissimi Domini Domini Stephani Telekesy Episcopi Agriensis. Viennae

- 1768 *Rituale Agriense, seu formula Agendorum in Administratione sacramentorum, et caeteris Ecclesiae publicis functionibus. Jussu et Auctoritate excellentissimi, illustrissimi ac reverendissimi Domini, Domini Caroli e Comitibus Eszterhazy de Galantha... Typis Scholae Episcopalis. Agriae*

- 1815 *Rituale Agriense, seu Formula Agendorum in Administratione sacramentorum, et caeteris ecclesiae publicis functionibus, jussu et Auctoritate excellentissimi, illustrissimi ac reverendissimi domini Stephani e liberis baronibus Fischer de Nagy-Szatnya... Typus Regiae Universitati Pestanae. Budae*

RIT. JAURIENSE

- 1636 *Rituale seu formula agendorum in administratione Sacramentorum, ac coeteris Ecclesiae publicis functionibus pro Dioecesi Jauriensi. Viennae*

- 1731 *Rituale Romano-Jauriense, sive formula agendorum in Administratione Sacramentorum, ac caeteris ecclesiae publicis functionibus. Jussu eminentissimi et reverendissimi Domini, Domini Philippi Ludovici, Dei Miseratione S. R. E. TIT. S. Mariae supra Minervam Presbiteri cardinalis a Sinzendorf... Jaurini*

RIT. ROMANUM

- 1881 *Rituale Romanum Pauli V. pontificis maximi jussu et a Benedicto XIV. auctum et castigatum cui novissima accedit benedictum et instructionum appendix. Ratisbonae*

RIT. ROM-COLOCENSE

- 1738 *Rituale Romano-Colocense, seu formula agendorum in administratione Sacramentorum et caeteris ecclesiae publicis functionibus rite obeundis observanda. Ac in usum Colocensis, et com-provincialium dioecesium accomodata, et utilibus additamentis aucta. Auctoritate, opera, et impensis Reverendissimi P. D. Gabrielis Hermanni Dominici miseratione divina Metropolitanae Colocensis, et Bacsiensis canonice unitarum ecclesiarum Archi-Episcopi. Budae*

- 1798 *Rituale Romano-Colocense, seu formula agendorum in administratione Sacramentorum, et caeteris ecclesiae publicis functionibus rite obeundis observanda ac in usum Colocensis, et Comprovincialium dioecesium accomodata... Typus Regiae Universitati Pestanae. Budae*

- 1838 *Rituale Romano-Colocense, seu formula agendorum in administratione Sacramentorum, et caeteris ecclesiae publicis functionibus rite obeundis observanda ac in usum Colocensis, et Comprovincialium dioecesium accomodata... Typus Regiae Universitatis Pestiensis. Buda*

- 1888 *Rituale Romanum Pauli V. Pontificis Maximi jussu editum et a Benedicto XIV. auctum et castigatum cui ad usum cleri provinciae Colocensis accedunt I. Rituum particularium et instructionum II. Adhortationum et precum appendices. Typis Societatis Athenaeum nuncupatae. Budapestini*

RIT. STRIGONIENSE

- 1625 *Rituale Strigoniense, seu formula agendorum in administratione Sacramentorum, ac caeteris Ecclesiae publicis functionibus. Jussu, et auctoritate illustrissimi ac reverendissimi Domini Petri Pazmany, Archi-Episcopi Strigoniensis. Nunc recenter editum. In Aula Archiepiscopali. Posonii*

- 1656 *Rituale Strigoniense, seu formula agendorum in administratione Sacramentorum, ac caeteris Ecclesiae publicis functionibus. Primum quidem jussu et auctoritate eminentissimi quondam Cardinalis Petri Pazmany Archi-Episcopi Strigoniensis, denuo vero illustrissimi ac reverendissimi Principis Georgii Lippay De Zombor... editum. Typis Academicis. Tyrnaviae*

- 1715 *Rituale Strigoniense, seu formula agendorum in administratione sacramentorum, ac caeteris ecclesiae publicis functionibus. Jussu, et auctoritate eminentissimi ac serenissimi S. R. E. Presbyteri Cardinalis Domini Christiani Augusti nationis Germanicae protectoris, Archi-Episcopi Strigoniensis. Tyrnaviae*
- 1745 *Rituale Strigoniense, seu formula Agendorum in Administratione Sacramentorum, ac caeteris Ecclesiae Publicis Functionibus. Jussu, et Auctoritate celsissimi ac Reverendissimi s. r. i. Principis, Domini Emerici é comitibus Eszterházy de Galantha, Archi-Episcopi Strigoniensis Typis Academicis Societatis Jesu. Tyrnaviae*
- 1772 *Rituale Strigoniense, seu formula Agendorum in Administratione Sacramentorum, ac caeteris Ecclesiae Publicis Functionibus. Jussu, et Auctoritate S. R. I. Principis, Domini, Domini Emerici e comitibus Eszterházy de Galantha, Archi-Episcopi Strigoniensis Editio secunda. Typis Academicis Societatis Jesu. Tyrnaviae*
- 1818 *Rituale Strigoniense, seu formula Agendorum in Administratione Sacramentorum, ac caeteris Ecclesiae Publicis Functionibus. Jussu, et Auctoritate S. R. I. Principis, Domini, Domini Emerici e comitibus Eszterházy de Galantha, Archi-Episcopi Strigoniensis. Budae*
- 1858 *Rituale Strigoniense pro sacris functionibus frequentibus occurrentibus. Budae*
- 1907 *Rituale Strigoniense seu formula Agendorum in Administratione Sacramentorum ac caeteris Ecclesiae functionibus... Strigonii*
- 1909 *Rituale Strigoniense seu formula Agendorum in Administratione Sacramentorum ac caeteris Ecclesiae functionibus... Ratisbonae, Romae, Neo Eboraci et Cincinnati*

RIT. WESZPRIMIENSE

- 1772 *Rituale Weszprimiense seu formula Agendorum in Administratione Sacramentorum, ac caeteris Ecclesiae publicis functionibus. Jussu et Auctoritate excellentissimi, illustrissimi ac reverendissimi domini Ignatii Koller de Nagymánya... Typis Collegii Academici Soc. Jesu Tyrnaviae*
- 1801 *Rituale Weszprimiense, seu formula Agendorum In Administratione Sacramentorum, ac caeteris Ecclesiae Publicis Functionibus Jussu et Auctoritate exc, illust, ac rever. dni Josephi Bajzáth de Pészah... episcopi Weszprimi*
- 1900 *Rituale Romano-Veszprémiense a sanctissimo Domino Domino Leone PP. XIII. Pro usu Dioecesis Veszpréminensis approbatum, et jussu excellentissimi ac reverendissimi Domini Caroli L. B. Hornig... Episcopi V. ... editum. Veszprémii*

RIT. ZAGRABIENSE

- 1729 *Rituale Zagradiense seu Formula agendorum in Administratione Sacramentorum, ac caeteris Ecclesiae publicis Functionibus; Auctoritate Illustrissimi, ac Reverendissimi Domini Georgi Branyugh, Dei et Apostolica Sedis Gratia Episcopi Zagradiensis... Zagrabiae*

SAMORJAI János

- 1636 *Agenda. Az Helvetiai vallason levő Ecclesiáknak egyhazi ceremoniájakról és rend tartásokról való könyvetske. Lőcse*

SÁVAI János

- 1997a *Missziók, mesterek, licenciátusok. Missziós dokumentumok Magyarországról és a hódoltságról II. Szeged*
- 1997b *A székegyházi katolikus plébániák levéltára I-II. Dokumentumok a csíksomlyói és a kantai iskola történetéhez. Szeged*

SCHRAM Ferenc

- 1957 *Agendáink néprajzi vonatkozásai. Ethnographia, LXVIII. 133-142.*
- 1972 *Turai népszokások. Szentendre*
- 1970-1982 *Magyarországi boszorkányperek 1529-1768. I-III. Budapest*

SOLYMÁR Pál

1944 Templomi és gyülekezeti szokások. In: Kemény Lajos – Gyimesi Károly (szerk.): *Evangélikus templomok*. Budapest, 505-520.

SOMORJAI AGENDA

1650 *Agenda, Az Az Szent Egyházi Cselekedeteknek, Avagy Szentségeknak, és egyéb Egyházi szolgálatok kiszolgáltatásának modgya*. Samariában

SÖRÖS Béla

1904 *A magyar liturgia története. I. A kereszténység behozatalától a XVI. század végéig*. Budapest

STARKNÉ KOLTAI Margit – ifj. KÁPOSZTA Lajos

1997 *Házi olvasmányok a soltvadkert evangélikusság történetéből*. Soltvadkert

SZANISZLÓ József

1847 *A római katolika Anyaszentegyház ünnepeinek szertartásai*. Szombathely

SZÁNTÓ Konrád

1987 Pázmány főpásztori tevékenysége. In: Lukács László – Szabó Ferenc (szerk.): *Pázmány Péter emlékezete*. Róma, 269-304.

V. SZATHMÁRY Ibolya

1978 Szokások és hiedelmek a szerelmi élettől a keresztlőig a berettyóújfalusi néphagyományban. *A Bihari Múzeum Évkönyve*, II. 219-242. Berettyóújfalú

SZENDREY Zsigmond

1932 Egyházkelő. *Ethnographia*, XLIII. 85-87.

SZENDREY Zsigmond – SZENDREY Ákos

1943 Szokások. In: *A magyarság néprajza*. I-IV. Sajtó alá rendezte: Viski Károly. IV. *Szellemi néprajz*. (III. kiadás.) Budapest, 132-268.

SZÉKELY László

1943 *Áhitat a falun. Adatok Csíkszentdomokos vallásos néprajzához*. Csíkszereda

TAMÁS Gyula

1991 *Feltámadás a hullámsírból. Ásványráró község története*. Ásványráró

TÁRKÁNY SZÜCS Ernő

1981 *Magyar jogi népszokások*. Budapest

TELEGDI AGENDARIUS

1583 *Agendarius liber continens ritus et caeremonias, quibus in administrandis Sacramentis, benedictionibus, et aliis quibusdam Ecclesiasticis functionibus parochi et alii curati, in Dioecesi et provincia Strigoniensi utuntur. Quibus additae sunt, lingua vernacula, pia et catholicae aliquot exhortationes, ad eos, qui utuntur Sacramentis, et qui eorum administrationi intersunt*. Tirnaviae

1596 *Agendarius liber continens ritus et caeremonias, quibus in administrandis Sacramentis, benedictionibus, et aliis quibusdam Ecclesiasticis functionibus parochi et alii curati, in Dioecesi et provincia Strigoniensi utuntur. Complacentia et expensus Reverendissimi D. D. Joannis Kuttassi Episcopi Jauriensis, ac per Hungariam Cancellarii, Eliminatione vero et relectione Lucae Peechi Fiscalis Ecclesiae Strigoniensis. Secundario impressus*. Tirnaviae

TOMISA Ilona

1992 *Visitatio Canonica. Az Esztergomi Főegyházmegye Barsi Főesperességének egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1647-1674*. Budapest

1997 *Visitatio Canonica. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek Batthyány József esztergomi érsek idejéből 1776-1779*. Budapest

TÓTH Ferenc

1975 *A néphit és a népszokások rendszere Ürményházán a szerelemtől a keresztlőig*.

A Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei, 23-24. VII. 119-145.

UNGHVÁRY Antal

1934 *A római egyház liturgiája*. Budapest

ÚMTSz

1979 *Új Magyar Tájszótár*. I. kötet. Főszerkesztő: B. Lőrinczy Éva. Budapest

VAJKAI Aurél

1943 *Népi orvoslás a Borsavölgyében*. Kolozsvár

VARGA Imre

1971 A győri székesegyházi főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1698-ból. *Arrabona*, 13. 177-221.

1972 A rábaközi főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1696-97-ből. *Arrabona*, 14. 283-315.

ZÓLYOMI József

1980 Az emberi élet fordulóihoz és a naptári ünnepekhez fűződő szokások a Mailáth-uradalom cselédeinél a két világháború között. *Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve*, VI. 251-296.

Bárth Dániel

WOMEN'S INITIATION

In this largely historical paper the author has attempted to trace the aspects of clerical history, folk custom and traditional ethnography which play a part in the re-initiation of women in Christian churches after childbirth, both in Catholic and in the Protestant practice.

In the last third of the 19th century it was still common custom for mothers to make the church the aim of their first walk out of the house, 1 to 6 weeks after childbirth. Here they were blessed by their priest or pastor. The women were usually escorted at the ceremony by their midwife or one of their fellow-women. According to popular belief this act released them from the restrictions and regulations valid for the period at the time of, and after, childbirth.

For sources, the author relied mainly on printed books of clerical ceremonies as well as on several groups of archive documents. He tried to trace the disappearance or survival of the custom in the 19th and 20th century by collecting, as far as possible, the totality of the related, available ethnographic literature.